

OĞUZCA VE “ANADOLU MERKEZLİ OĞUZ TÜRKÇESİ”*

Mustafa UĞURLU*

ÖZET

O uzlar, Türklerin önemli boylarından biridir. Bugün Ceyhun nehrinden Balkanlara kadar uzanan bölgede, nüfus bakımından çe itli yo unluklarda ya amaktadır. Nüfusları tahminlere göre yüz yirmi milyondur. Geçmi ten bu güne kadar hemen bütün O uzların gündelik anla ma dili O uzca olagelmi tir. Aynı durum yüksek dil kullanımları açısından geçerli de ildir.

Bu çalı mada, O uzcanın yüksek dil olma süreci ana hatlarıyla incelenmi tir. Bu ba lamda O uzlar, içinde ya adıkları siyasî, ekonomik, sosyal ve kültürel artların ve ba lı oldukları devletlerin tutumlarının sonucunda sırasıyla Anadolu ve Kuzey Azerbaycan’da dillerini yüksek dil hâline getirebilmi ; Türkmenistan’da ise buna gayret etmektedirler. Kalan di er bölgelerde ise böyle bir durum söz konusu de ildir.

Anahtar Kelimeler: Türkçe, O uzca, Türkiye Türkçesi, Azerbaycan Türkçesi, Türkmen Türkçesi, gündelik dil, yüksek dil.

OGHUZ TURKIC AND ANATOLIA BASED (OGHUZ) TURKISH

ABSTRACT

The Oghuz constitute an important group of the Turkic peoples. Today, they live in various concentrations of the population in an area stretching from the Oxus (“Amu Darya”) to the Balkan-Peninsula. Their population is approximately 120 million. Throughout history, the Oghuz Turkic was the everyday language of all of the Oghuz peoples. However, the same is not true about their literary language (“high-level language”).

This article basically studies the process of Oghuz Turkic developing into a literary language. Due to the political, economic, social and cultural circumstances of their time and in connection with the administrative systems of the states under which they were ruled. In Anatolia and in Northern-Azerbaijan, the Oghuz were able to develop their literary language. Efforts are being made in Turkmenistan with regards to this issue and it is not an issue in the remaining parts of the Oghuz regions.

Keywords: Turkic languages, Oghuz Turkic, Turkish, Azeri, Turkmen, everyday language, literary language (“standard language; high level language”)

---

* Bu makale, genel olarak Türkçenin Anadolu merkezli Oğuz Türkçesi ile Azeri Türkçesi arasındaki ilişkileri incelemektedir. Bu bağlamda, Azeri Türkçesi’nin Oğuz Türkçesi’nden aldığı etkiler ve bu etkilerin Azeri Türkçesi’ne nasıl yansımaları olduğu araştırılmıştır.

* Prof. Dr. Elmek: ugurlu59@yahoo.de

Oğuzlar

O uzlar¹, Türklerin birçok bakımdan önemli boy birliklerinden biridir. “O uz” adının anlamı ve kökeniyle ilgili birbirinden farklı açıklamalar² yapılmı ; bir görüşü birli i olu amamı tır. Ancak kanaatimce, ara tırcıların ço unlu unun³ da kabul etti i üzere, < -u-z “oklar” demektir. Bir insan toplulu u ba lamında ise “tâbi olan-yönetilen boylar”dır⁴. Dolayısıyla kullanıldı ı ilk zamanlarda kavmî anlamda, yani dil ve kültür yönünden belli bir “boy” veya “boylar birli i” kastedilerek herhâlde kullanılmamı tır. Ancak zamanla kelimesinin anlamının, “tâbi boylar” > “tâbi boylar federasyonu ~ birli i” > “tâbi boylar birli inin çe itli sebeplerle tek bir kavmî birlik olmu hâli” ekinde de i ti i dü ünülebilir. Nitekim bugün “O uzlar” dendi i zaman, dil ve kültür bakımından kendine mahsus ortak ve benzer özellikler gösteren Türk toplulukları anla ılmaktadır. Ancak u husus da vurgulanmalıdır: Birçok ortaklık ve benzerliklerine ra men O uzlar, bütünüyle homojen veya tekdüze bir topluluk da de ildir. Çe itlilik, ayrılık, hatta ayrılıklar gösterirler: Meselâ; Da o uzlu bir “Türkmen” ile Prizrenli bir “Türk”ün; Yozgatlı bir “Sünnî” ile Erdebilli bir” i” ve Bucaklı bir “Hıristiyan”ın hayat tarzı ve dünyaya bakı açısı elbette aynı de ildir.

Yaşama Alanları

O uzlar bugün Türk Dünyası’nın Ceyhun nehrinden Balkanlara kadar uzanan “Güney-Batı” bölgesinde⁵, nüfus bakımından çe itli yo unluklarda ve di er kavimlerle bazen iç içe, bazen de sınırları geçi ken olan bir kom uluk ili kisi içinde ya amaktadır. Nüfusları tahminlere göre⁶ yüz yirmi milyondur. Bu geni bölge, çe itli birle tirci ve ayrı tırcı sebepler göz önüne alınacak ve ayrıntılar göz ardı edilecek olursa, ~~uzanmalarıyla birlikte üç temel alana ayrılabilir:~~ ⁷ Türkmenistan

1. Türkmenistan bölgesi, bugünkü Özbekistan’ın kuzey-batı bölgelerinden ba layarak Türkmenistan’ın siyasi sınırlarını kapsar.

2. ran bölgesi ise, tek bir alandan ibaret de ildir. Birisi, kuzey-do udan, yani Türkmenistan’ın siyasi sınırlarından ba layarak Hazar denizinin güneyinden batıya do ru bugünkü Türkiye sınırlarına ula an alanı; kuzeye do ru Kafkas da larına kadar uzanarak bugünkü Azerbaycan Cumhuriyeti’nin topraklarını kapsar. Di erleri, bir hat boyunca de ildir: Güney-do uda Afganistan’ın orta ve kuzey kısımlarında; bugünkü ran’ın güney-batısındaki Kirman, iraz bölgesinde ve Isfahan gibi ortadaki bazı bölgelerde bulunmaktadır.

¹ Adı geçenler ise, kendilerini “Türk, Azerî, Türkmen, Af ar, Ka kay” gibio

3. Anadolu bölgesi, ran sınırından ba layarak batıya do ru uzanır. Bu bölgeye ba ta Türkiye toprakları olmak üzere Irak, Suriye ve Kıbrıs adasının kuzey kısımları, Ege adaları, Balkanlar ve Batı Avrupa ülkeleri dâhildir⁸.

Kısaca; O uzların bugünkü ya ama alanları, 11. yüzyılda Büyük Selçuklu Devleti’nin ve 15. yüzyılda Osmanlı Devleti’nin hâkim oldu u topraklardır, denebilir. Elbette, bazı bölgelerde, özellikle Balkanlarda, tarihî sürece ba lı olarak göçler, iskânlar vs. sebebiyle ileri-geri yer de i tirmeler olmu tur; ama O uz yerle iminin ana yapısı o günden bugüne büyük ölçüde de i memi tir. Bütün bu bölgeler içinde O uzların ço unlu unun, Türkiye Cumhuriyeti sınırları içinde ya adı ı, ayrıca vurgulanmaya de er bir husustur.

Birleştirici ve Ayrıştırıcı Tarihî Süreç

O uzların ya adıkları tarihî süreç¹⁰, Selçuklu Devleti’nin kurulmasından önceki iyi bilinmeyen ve sonrasında nispeten iyi bilinen dönemler olmak üzere iki kısımda dü ünülebilir. Birinci, “alacakaranlık” dönem, ana hatlarıyla öyle özetlenebilir:

O uzlar, 6.-10. yüzyıllar arasında Mo olistan bölgesinde¹¹ boylar hâlinde ve Mo olistan merkezli Köktürk (552-745) ve Uygur (745-840) devletlerine tâbi olarak ya amı lardır. Bu ba lamda u husus vurgulanmalıdır: “O uzlar”, ilk defa Köktürk yazıtlarında zikredilmi ve birçok ara tırıcı tarafından, yazıtlarda adı geçenlerle bugünkü “O uzlar” bire bir e le tirilmi tir¹². Ancak bu görü , yukarıda da belirtildi i üzere, bütünüyle do ru kabul edilemez; zira yazıtlarda belirtilen “O uzlar”, Köktürlere tâbi boylardır ve elbette bugünkü O uzlar da di er tâbi boylarla birlikte bu gruba dâhil idiler.

O uzların tarihi hususunda nispeten ilk aydınlatıcı bilgiler, 10. yüzyıla aittir ve genellikle Müslüman tarih ve co rafya yazıcılarının eserlerine dayanmaktadır: Bunlara göre; O uzlar, Karahanlı (912-1212) devletinin batısında Seyhun nehri (“Sirderya”) boylarında ve Aral gölü civarında ya amaktadır. Ba ımsız ve merkezî bir devlete sahip de ildirler ve “boy beyleri”nin saygı gösterdi i bir “beygu” (“yabgu”) tarafından yönetilmektedirler¹³. Kendi boyları arasında ve çevrelerindeki di er Türk veya Türk olmayanlar; Slavlar, Hazarlar, Kıpçaklar (“Peçenek”; “Kimek”), Harezm bölgesi ranlıları, Karluklar (“Ya ma, Çi il” vs.), ile zaman zaman mücadele

⁸ Bu bölgedeki devletlerin resmî adları nispeten farklıdır: Özbekistân Respublikası; Türkmenistan Respublikası; Türkiye Cumhuriyeti; Azerbaycan Respublikası; Cumhûrî-yi Eslâmî-yi Afgânistân; Cumhûrî-yi Eslâmî-yi rân; El-Cumhûrîyetü’l-‘ırâkîyye; El-Cumhûrîyetü’l-‘arabîyyetü’s-sûriyye; Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti; Elliniki Dimokratia; Republika Bulgariya; Republica Moldova; Republika Makedoniya; Republika Kosovo; Bundesrepublik Deutschland; République française vs.

⁹ Meselâ; O uzlar, 9.-10. yüzyıllarda yo unlukla ya adıkları Seyhun nehri civarından bugün daha batıda ya amaktadır. Yine 16. yüzyılda O uzların ya adı ı Cezayir gibi Kuzey Afrika’daki yerle imlerde bugün Türkçe (“O uzca”) konu anlar bulunmamaktadır. 1960 yılından itibaren ise Batı Avrupa’ya O uzlar “serpilmi çesine” yerle mi lerdir.

¹⁰ Türklük biliminde O uzların ya adıkları tarihî süreci inceleyen ansiklopediler ve el kitaplarından, sadece bir konuya odaklanan ayrıntılı ara tırmalara kadar çok sayıda çalı ma bulunmaktadır. Bu yazının muhatapları zaten bunları bilenler oldu undan, çok gerekli olmadıkça bu çalı malara atıfta bulunulmayacaktır.

¹¹ Bu bölge, 7. yüzyılın ilk yarısında Yenisey bölgesindeki Barlık, sonraları Tula ırma ı boyları olabilir.

¹² Meselâ Sümer 1999, 20 vd.

¹³ Genel olarak bk. e en 1985; Sümer 1999. Ancak burada ilk dönem eserlerinde ~ kelimesiyle kastedilenlerin her zaman bugünkü O uzlar olmayabilece i gerçe i göz önünde tutulmalıdır. Bazı eserlerde ~ kelimesi “Uygurlar” anlamına gelmektedir. Nitekim destanda da O uz Ka an’ın Uygurların ka anı oldu u özenle vurgulanmı tir: / a a / a a b a-men (Bang 1970, 21.) Ancak 11. yüzyıldan itibaren birçok kaynakta geçen O kelimesinin bugünkü anlamında O uzları kar ıladı ı da bir gerçektir. Örnek: 17. yüzyılda yazılan ecere-i Terâkime’de ‘Türkmenler’ öyle demektir: b -a . (Kargı-Ölmez 1996, 109.) Burada kastedilen elbette O uz boylarının tarihidir. Ayrıca bu dönemdeki ya ay ın izleri, “Dede Korkut Hikâyeleri”nde de görülebilir.

Turkish Studies

ediyorlardı. Bu dönemde bir kısmının gittikçe artan sayıda ve nitelikte Müslümanla tı tı da bilinmektedir. Dolayısıyla birçok kaynakta “Müslüman” O uzlar, “kâfir” olanlardan “Türkmen” adıyla ayrılmaktadır.

11. yüzyılın ba nda ise O uzlar¹⁴, bölgelerinde ve ran’da geli en bazı siyasî ve sosyal artlar sayesinde Kınık boyundan Selçuklu ailesinin önderli inde kuvvetli bir siyasî birlik meydana getirmi ler; “Büyük” Selçuklu Devleti’ni kurmu lardır¹⁵.

Büyük Selçuklu Devleti, çok kısa bir sürede do uda Uygurların bölgesinden (“Do u Türkistan”) ba layarak kuzey-batıda Kafkas da larının güneyine; batıda Suriye’ye ve Marmara denizine kadar olan oldukça geni bir bölgeyi, do rudan hâkimiyet veya yönlendirme biçiminde¹⁶, yönetmeye ba lamı tır. Bu sürecin önemli dönüm noktaları öyledir: Selçuklular, 1040 yılında Dandanakan sava nda Gaznelileri yenmeleriyle birlikte Horasan’ın ve ran bölgesinin hâkimi olmu lar; 1055’te Abbasî Halifeli i’nin merkezi olan Ba dat’a girmi ler; 1064’ten itibaren Kuzey Azerbaycan’ı, Kars’ı; 1070’te Suriye’yi; 1071’den itibaren de Anadolu’yu hâkimiyetleri altına almı lardır. Artık 1075 yılında znik, Anadolu’daki Selçukluların merkezi idi.

Selçuklu ordusunun esasını te kil eden O uzlar da devletin batıya geni lemesine ko ut olarak alınan toprakların uygun buldukları bölgelerine boy özelliklerini nispeten koruyarak yerle mi lerdir. Yukarıda da belirtildi i üzere bu durum bugün de ana hatları itibariyle de i memi tir.

Büyük Selçuklu Devleti, bazı iç ve dı sebepler yüzünden 1092’de Sultan Melik ah’ın ölümüyle bölünmü tür¹⁷. Bu, çe itli açılardan önemli bir dönüm noktasıdır: Bundan sonra O uzlar, artık hiçbir zaman tek bir devletin bünyesinde ve bir arada olamayacaklardır.

Büyük Selçuklu Devleti’nin da ılması üzerine hâkim oldu u Kirman, Irak, Suriye ve Anadolu bölgelerinde ayrı ayrı Selçuklu devletleri veya özerk “atabeylik”leri kurulmu tur.

Selçuklu Devleti’nin Harezmi bölgesine tayin etti i valilerden Atsız, devletin zayıflamasına ko ut olarak güçlenmi ve 1141 yılında¹⁸ “Harezmi ah” (“Harzem ah”) olmu tur. Atsız ve halefleri olan Harezmi ahları, zamanla Selçuklu ailesinden olan yöneticileri tasfiye ederek Aral gölünden batı ran’a ve Azerbaycan’a kadar olan bölgeyi hâkimiyetleri veya etkileri altına almı lardır. Böylece Kirman¹⁹ ve Irak Selçuklu Devletlerinin toprakları²⁰ ve bu bölgelerde ya ayan O uzlar da Cengiz Han’ın bölgeyi 1221 yılında almasına kadar Harezmi ahlara tâbi olarak ya amı lardır.

¹⁴ O uzların hepsinin Selçuklu devletine her zaman katkıda bulunmadıkları, hatta zaman zaman, Selçuklu Sultanı Sançar’ın (“Sancar”; “Sencer”) 1153’te esir alınmasında oldu u gibi büyük sorunlar çıkardıkları hatırlanmalıdır. Ayrıca 11. yüzyılda Karadeniz’in kuzeyinden Balkanlara do ru göçen “Uzlar”, “gelenek” üzere tâbi boylar diye adlandırılmama larsa, “gerçek” O uzdurlar.

¹⁵ Bu dönemden itibaren O uzlarla ilgili bilgiler; sayısı, niteli i, yazarları ve yazılan diller bakımından gittikçe çe itlenmi , arttı , belirginle mi ve ayrıntılanmı tır. Örnek olarak, 11. yüzyılda Kâ garlı Mahmud tarafından O uzların kültürü, özellikle de dili hakkında verilen bilgiler, oldukça gerçekçi, ayrıntılı ve aydınlatıcıdır; bk. Korkmaz 1995.

¹⁶ Meselâ; Batı Karahanlıların 1089, Do u Karahanlıların ise 1090’da Selçuklu üstünlü ünü tanımları, Do u Türkistan’dan Harezmi’e kadar olan bölgenin, Selçuklulara “ba lı” hâle gelmesini sa lamı tır.

¹⁷ Bk. Kafeso lu 1997b, 373. Bu elbette itibarî bir tarihtir. 1157’de Sultan Sançar’ın ölümü de alınabilir; bk. Köymen 1982, 308. Ayrıca, Selçuklu Devleti’nin, yönetim biçimi ve anlayı ı bakımından mutlak bir bütünlü ünden aslında hiçbir zaman söz edilemez.

¹⁸ Bu yıl yapılan Katvan sava nda Selçuklu Sultanı Sançar, Mo ollar (“Karahitaylar”) kar ısında a ır bir yenilgiye u ramı tır.

¹⁹ Bölgenin Harezmi ahları yönetimine geçmesinden önce zaten 1186 yılında Kirman’a giren O uzların beyi Melik Dinar, kinci Muhammed ah’ın Irak’a gitmesinden de istifade ederek Kirman Selçuklu Devletine son verdi i.

²⁰ Irak Selçuklu Sultanı Tu rul, 1194 yılında Rey’de yapılan sava ta Harezmi ahlara yenilmi tir. Bundan sonra Fars bölgesinde ise Sa

Turkish Studies

Bunlardan Türkmenistan'ın esas halkını ve Özbekistan'ın bir kısım halkını O uzlar olu turmaktadır.

2. İran Bölgesi

Timur'un ölümünden sonra Do u Anadolu ve Batı ran'da temeli belli O uz boylarına dayanan beylikler ortaya çıkmı tır²⁷. Bunlardan, güçlü oldu u dönemde Batı ran'dan Horasan'a kadar etkili olan Karakoyunlular ile bunları 1467 yılında ortadan kaldırarak topraklarına sahip olan Akkoyunlular sayılmalıdır. Akkoyunlular Do u Anadolu'da Osmanlılarla, do u Horasan'da eybanîlerle sürekli mücadele etmi ler; kısa bir süre de olsa bütün ran'da etkili olmu lardır. Akkoyunlular, Uzun Hasan ile Fatih Sultan Mehmed arasında 1473 yılında yapılan Otlukbeli Sava ır'nda yenilgiye u ramı , Do u Anadolu'yu kesin olarak Osmanlılara bırakmı ; kendileri gibi O uz boylarına dayanan ve Batı ran'da olu an Safevî Devleti tarafından 1507 yılında ortadan kaldırılmı tır.

1501 yılında ah smail²⁸ tarafından Tebriz merkezli kurulan Safevî Devleti, ran bölgesinin bugünkü durumunu da belirlemi tir. Bu ba lamda önemli hususlar²⁹ öyle özetlenebilir.

Safevîler do uda Harezmi ve Horasan bölgesinde Özbeklerle veya Timurlularla, batıda Do u Anadolu bölgesinde Osmanlılarla uzunca süre mücadele ederek nispeten istikrarlı siyasî sınırlar belirlemi tir³⁰. Böylece Sasanî mparatorlu u'ndan sonra “ran”, bir bütün olarak âdeti yeniden olu turulmu tur. Do uda Özbeklerin, batıda Osmanlıların önemsemi i Sünnîlikten farklı olan îlik öne çıkarılıp bütün ranlılara, zorla da olsa, benimsetilerek³¹ ran'ın di erlerinden “farklı” kültürü olu turulmu ; böylece siyasî sınırların de i mezli i bir kere daha güvenceye alınmak istenmi tir.

artık bir “slâm Cumhuriyeti”dir ve Fars asıllıların önderli inde iili in (“Caferîlik”) tekrar öne çıkarıldı ı bir kültür hayatı sürmektedir.

ran’daki O uzlarla ilgili bir ayrıntıyı da vurgulamak gerekir: kinci Dünya Sava ı esnasında 1941 yılında ran’ın, ngiltere ve Sovyetler Birli i’nin nüfuzuna girmesine kar ı direnen Rıza ah Pehlevî (1925-1941), o lu Muhammed Rıza Pehlevî (1941-1979) lehine tahttan ayrılmak zorunda kalmı tır. Bunun sonucunda; Sovyetler Birli i, kendi nüfuz bölgesinde 1945 yılında “Azerbaycan Millî Hükümeti” (“Azerbaycan Halk Hükümeti”) adı altında bir yönetim olu turmu ; ancak lehine hükümler ta ıyan bir petrol anla masının sonucunda bölgeyi bo altmı ve ran, güç kullanarak bu yönetime son vermi tır.

Tarih boyunca ran bölgesinden ayrılmamı Kuzey Azerbaycan’ın durumunda ise, Rus Çarlı ı’nın geni leme politikası çerçevesinde Kafkasların güneyine inmesi sebebiyle büyük bir de i im olmu tur: ran’ın yenilgisiyle sonuçlanan sava tan sonra 1828 yılında imzalanan “Türkmençay Anla ması” ile esas olarak Aras nehrinin kuzeyi Rus Çarlı ı’na bırakılmı tır³⁴. Sovyet Devrimi’nden sonra 1918 yılında kurulan Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti³⁵, 1991 yılında ba ımsızlı ını kazanmı tır. Bunun³⁶ esas halkını O uzlar olu turmaktadır.

3. Anadolu Bölgesi

Anadolu’da ise 1336 yılında lhanlıların yıkılı ıyla O uzlara dayanan Artuk, Karaman, Ertana³⁷ (“Eretna”), Candar, Germiyan, Hamid, Saruhan, Aydın, Teke, Dulkadır, Osman o ulları gibi irili ufaklı beylikler hüküm sürmeye ve birbirleriyle mücadele etmeye ba lamı tı. 1402³⁸-1405 arasında kısa süreli ine Timur Devleti’ne ba lanmı sayılan bölgede, beylikler arasındaki mücadele sürmü ve gittikçe güçlenen Osmanlı Beyli i, 16. yüzyıldan itibaren artık Anadolu, Balkanlar, Kırım, Arabistan, Mısır ve Kuzey Afrika’ya kadar topraklarını geni leten Osmanlı mparatorlu u’na dönü mü tür. 1453 yılında stanbul’un fethedilmesi, bu dönü ümün çe itli açılardan ba langıç noktası sayılabilir.

O uzlar, ço u kere aksine görü lerin yaygınlı ına ra men, Osmanlı Beyli i döneminde oldu u gibi, Osmanlı mparatorlu u’nun da dayandı ı “asıl” tebaa olmu tur. Birbiri ardına yapılan sava ların yükünü büyük ölçüde çekmi ler; özellikle Balkanlarda fethedilen toprakların güvenlik açısından önemli bölgelerine iskân edilmi ler; ama aynı zamanda devletin idarî sisteminin

O uzca, gündelik ya ama ihtiyaçlarını ifade etmesinin yanı sıra elbette boy hayatının sürdürülebilmesi için gerekli olan yönetim, hukuk ve edebiyat, yani destan, türkü, iir, mani gibi “halk edebiyatı”; din, tarih, sa lık vs. konularındaki dil ürünleri (“söz”) için de kullanılıyordu. Bir ba ka deyi le, bir anne ve kızı arasında yemek pi irirken, ak amları bilmece sorarken, dü ünde türkü söylerken de; boy beyi ile boy ileri gelenleri (“aksakallar”) arasında sava , barı , bir suçluya verilecek ceza veya vergiler görü ülürken de hep O uzca kullanılıyordu. Ayrıca boylar arasında dola an ve ço u kere bah i kar ılı nda dü ün dernek ve e lencelerin sürdürülmesine katkıda bulunan, yani övgü veya yergi iirleri ve türkü söylemeyi; destan anlatmayı “meslek” edinmi ozanlar da bu dilde söylüyorlardı. Bu bakımdan deyimler, benzetmeler, kelimeler arasında ses oyunları veya uyumları (“kafiye; cinas”) üretilebilmi ti. Zira bunlara, uzun metinleri hafızada tutmayı kolayla tırma aracı olarak “yazısız” toplulukların dillerinde daha çok ihtiyaç duyulur ve daha sık rastlanır⁴⁴.

Duruma di er yönden bakılacak olursa; o zamanlarda O uzca, bir “yüksek dil” olamamı tı. Çünkü bir yüksek dil sayılabilmesi için; bir dil alanında aynı kavramı kar ılayan de i kenlerden (“Varietät”) birinin, bütün konu urlar tarafından katılımcı ve “gönüllü” olarak daha “güzel” veya “saygın” bulunması ve bir zaman sürecinde i lenerek veya yo rularak kullanım sıklı ı sayesinde öne çıkarılması veya seçilmesi; ses-yapı bakımından tek bir eklinde (“Standardvarietät”) anla ılımlı olması gerekirdi. Örnek: Aynı kavramı kar ılayan , , , , de i kenlerinden hepsinin de il, birinin bütün O uzlar tarafından tercih edilmesi gerekirdi. Bunun sa lanabilmesi için, ço u kere yazının kullanılması; hatta “seçilen” eklin herkesi ba layacak ekilde sözlük ve “kuralcı” dilbilgisi kitaplarında yazım biçimiyle birlikte belirlenmi olması veya “ölçünlü” hâle getirilmesi gerekirdi. Ancak O uzcada bu kullanımların belirlenmesi, düzenlenmesi veya yazıya geçirilmesi gerçekte memi ti; hatta bu “saçma” ve gereksiz olarak görülüyordu⁴⁵.

Ayrıca bir dilin, hayatın her yönünü, duruma ve “söz” türüne uygun bir ekilde ifade etme kabiliyet ve kapasitesinde olması (“Polyvalenz”) gerekirdi. Bir ba ka deyi le “seçilen” ekillerin, aynı durum, olgu veya olayın ifadesinde; samimî bir ortamda sohbet, iir veya nesir tarzında “nitelikli edebiyat”⁴⁶, hukuk, herkese açık hatırat, resmî belge, bilim vs. için “söz” üretirken, farklı biçimlerle ve terimlerle farklı üslûplarda (“biçem”) ifade edecek kadar sayıca çok ve yeterlilikte olması gerekirdi. Yani bir dil, kullananlarca kabullenilmi tek ekilli, çok yönlü, farklı üslûplu ve yazılı olması durumunda yüksek dil sayılabilir. O zamanlarda O uzca bu durumda de ildi. Bu, O uzların boy hayatının sürdürülmesinde gerekli de de ildi.

Kısacası, Büyük Selçuklu Devleti kuruldu u yıllarda O uzca, henüz bir “yüksek dil” görevini üstlenemezdi. Bu yüzden meselâ cebir, kimya, tıp, co rafya, astronomi, gramer, sosyoloji, tarih gibi daha nice konular hakkında konu ulamaz ve tartı ılamazdı. Milletler arası anla ma, diplomatik mektup, ferman metni, herkesi ba layacak vergi nizamı ve hukuk kuralları yazılamaz, defterleri tutulamaz; seyahat, gümrük, vergi muafiyeti belgesi verilemezdi. Bir ba ka deyi le O uzlar kendi O uzcalarıyla; bir sarayın geni kapısındaki e imli kısmın sa lamlı ı için hesapları, göz hastalıklarının çe itlerini, hangi bitkilerden ne miktar alınarak yapılacak ilacın bunlara çare olaca ını, dünyanın düzlü ü veya yuvarlaklı ını, sularla çevrili olup olmadı ını, kendi bölgesinden Ba dat’ın kaç adım uzaklıkta oldu unun nasıl hesaplanaca ını, dünyadaki insan toplulukları ve özelliklerini, Allah’ın sıfatlarını, Kur’an-ı Kerim’in bir “mahlûk” olup olmadı ını, yıldızlara ba ka

⁴⁴ Meselâ; Kırgızca, me hur Manas Destanı’nı ortaya çıkardı ı zamanlarda ne bir matematik, ne dilbilgisi kitabı ne de milletler arası bir ticaret sözle mesi üretmi tir.

⁴⁵ Durumun ba arılı bir tasviri için bk. Tekin 2001, 138 vd.

⁴⁶ Bu kavram, düzenleni i ve ifade gücü bakımından nitelikli bir çaba veya e itim ve yüksek bir yetkinlik gerektiren; genellikle aydınlar tarafından üretilip benimsenen; “halk edebiyatı” ürünlerinin dı nda kalan “edebiyat” için kullanılmaktadır.

ba ka adlar verilmesi gerekti ini, gözlenip seyirleriyle ilgili hesapların yapılmasını, evrenin esasının ne oldu unu, evrendeki gezegenlerin (“cisim”)⁴⁷ büyüklükleri, kullandıkları dilin kelime çe itlerinin ne oldu unu, gelecek zaman eklerinden hangisinin bütün O uzlar tarafından kullanılması gerekti ini, bir sözlük hazırlanmasının artlarını, ehir ve köylerde ya ayanların özelliklerini, çe itli yönetim biçimleri ve özelliklerini, hekimlerin durumunu ve e itim seviyelerinin nasıl yükseltilece ini, kom u kavme gönderilecek diplomatik mektubun ba ina, orta kısmına ve sonuna nelerin yazılması gerekti ini konu muyorlardı. Bir O uz bunları, o dönemde e itimini aldı ı takdirde ancak Arapça veya Farsça ile konu abilirirdi. Daha do rusu bu çeretfil meseleler, “kaba O uz taifesi” için kı laktaki “sinek” kadar bile önemli de ildi: O uzcada bunları olu turmanın çok zor ve zahmetli oldu una; hatta O uzcanın bu “ince i lere” hiç de uygun olmadı ina yürekten inanılıyordu. Bu durumun güzel bir tasvirini *Garip-*’de Â ık Pa a yapmı tır⁴⁸: *Kamu dilde var- ab / B a a - c ‘ / T*
ba a - / T a a - / T a b - / c
 menzilleri.

Tarihî sürecin bir gere i olarak Büyük Selçuklu Devleti, kurulduktan nispeten kısa bir süre sonra ran, Irak, Suriye ve Anadolu bölgelerine hâkim oldu unda O uzcanın bu durumunda bir de i me veya geli me olmamı tır. Oysa O uzcanın, bu yeni duruma uygun olarak makûl bir zaman süresinde “yüksek dil” hâline gelmesi, böylece Büyük Selçuklu Devleti’nin farklı dil, din ve kültürden tebaasının yönetim, hukuk, bilim ve hatta nitelikli edebiyat ihtiyacını kar ılaması beklenirdi. Bu gerçeikle memi tır. Bunun sebepleri kısaca öyle açıklanabilir:

1. Nüfus: Belirtilen bölgelerde büyük ço unlukla; Farsça⁴⁹, Arapça ve Rumca konu an⁵⁰; esas olarak tarım yapan yerle ikler ya ıyordu. Sava çı ve ço unlu u göçer evli⁵¹ olan O uzlar bunlar üzerinde çok kısa bir sürede yönetici olmayı ba armı lardı, ama nüfus bakımından özellikle ran ve Irak bölgesinde azınlıkta kalmı lardı.

2. Oğuzcanın Rekabet Etmesi Gereken Diller: Yukarıda belirtilen diller, bölgelerinde “gündelik dil” olarak kullanılmanın yanı sıra uzunca bir süreden beri de “yüksek dil” olarak edebiyatta, bilimde, hukukta ve fermanlardan vergi defterlerine kadar idarî yazı malarda kullanılıyordu. Bu ba lamda Rumcanın, ama O uzları daha yakından ilgilendiren Arapçanın ve özellikle Farsçanın durumuna de inmek gerekir.

O uzların Anadolu’da kar ıla tıkları Rumca (“Helence”), belirtilen di er iki dilden de daha eski ve köklü bir yüksek dil ve yazı dili tecrübesine sahiptir. Dayandı ı temeller göz önüne alınırsa, yaklaşık M. Ö. 1400’lü yıllardan beri kesintisiz yazılan nadir dillerden biridir. Rumca, eskiden beri Yunanistan’da, Anadolu’da ve Orta Do u’nun kuzeyinde ya ayan halkın ço unlu unun gündelik dili olmasının yanı sıra Roma mparatorlu u’nun 395 yılında ikiye ayrılmasından sonra Latincenin yerine⁵² Bizans Devleti’nin yazı dili de olmu tur.

⁴⁷ Bk. *á - - a a - á b ; á - - a - ca - á* (Ünver 1983, 36 vd).

⁴⁸ Bk. Yavuz 2000 955.

⁴⁹ Bu çalı mada “Farsça” kavramıyla, sadece bugünkü ran slâm Cumhuriyeti’nde kullanılan ölçünlü Farsça de il; a ızlar, benzer lehçeler (“ ran dilleri”) ve Selçuklu döneminden modern zamanlara kadar olan dönemler için “Derî” kastedilmektedir. Bu ikisi arasında özellikle telaffuz bakımından farklar bulunmaktadır. Örnek: *KFTH* ve *BLBL* yazılan kelimeler *Derîde /gufte/ ve /bulbul/, Farsçada /gofte/ “güfte” /bolbol/ “bülbül”* olarak seslendirilir.

⁵⁰ Belirtilen bölgelerde üst yönetim dili olmayan Ermenice, Süryanice veya Deylemce, Gilânca, Kürtçe gibiler burada dikkate alınmamı tır.

⁵¹ Kr . Sümer 1960.

⁵² Rumcanın yazı malarda kullanılması, Roma mparatorlu u’nun Rumca konu ulan bölgeye hâkimiyeti sonrasında da aslında devam etmi ti.

Turkish Studies

Arapça, yazının pek kullanılmadığı slâmiyet öncesi dönemde (“Câhiliye”) bile kabileler arasında nispeten ortak, az-çok yüksek dil özelliklerine sahip bir “iir dili” olu turabilmi⁵³; slâmiyetin ortaya çıkmasıyla birlikte hızla yazıya geçirilmi ve bilhassa Abbasîler zamanında dil bilgisinde ve yazımda yapılan düzenlemeler sayesinde nispeten ölçünlü ve bir yüksek dil⁵⁴ durumuna gelmi idi. Bundan başka Kur’an-ı Kerim’in dili olması sebebiyle de bütün Müslümanlar nezdinde tartışmasız bir saygınlığı bulunmaktaydı. Bu bakımdan slâm Devleti’nin coğrafî geni lemesine köüt olarak etkinliği, kullanım alanı ve kelime hazinesi geni lemi; Müslümanların her alanda, özellikle bilimde kullandıkları bir yazı dili olmu tur.

Farsça ise dayandığı temelleri dikkate alınırca, Arapçadan daha da uzun bir yüksek dil ve yazı dili tecrübesine sahiptir. Sasanîler döneminde (226-650) yazı dili olarak kullanılan Pehlevîce (“Orta Farsça”), Müslüman Arapların İran bölgesine hâkim olmasından sonra hem yazım ekli hem de dil özellikleri bakımından deşimî, Arapça katımları da barındıran “Yeni Farsça” (“Fârsî-i Tâze”) olmu tur. Bu, özellikle Horasan bölgesinde ve Türklerin de katkısıyla⁵⁵ olu mu tur: Edebiyatta kullanılmasının yanı sıra Sârnânî (875-999) ve Gazneli (961-1187) yönetimlerinin idarî yazı malarının da dilidir; bunun için “Derî”⁵⁶ olarak da adlandırılır. Olu ma a masında İran bölgesinde Arapça ile rekabet eden bu dil, zamanla bölgenin genel anlama dili (“lingua franca”), hatta en etkili ve geçerli yazı dili olmu tur.

3. Yöneticiler ve Memurlar: İlk dönemde Selçuklu yöneticiler, yerle iklerin yönetimi konusunda herhangi bir tecrübeye sahip deşildiler ve bölgenin hâkimi oldukları zaman zaten i lerini eskiden beri yürütmekte olan “yerli” memurlara (“a b”) i lerini havale etmenin en akılcı ve kolay⁵⁷ yol oldu unu dü ünüyorlardı. Ayrıca yerle ikli in daha saygın ve medenî oldu una inanıyorlardı. Bu ba lamda Nizâmü’l-mülk (“Ülkeninin Düzeni”) olarak anılan Hasan-ı Tûsî çok tipik bir örnektir. Kariyerine Horasan’da Sârnânîlerin yönetiminde ba lamı; bölgenin hâkimlerine göre sırasıyla Gaznelilere ve Selçuklu valilerine hizmet ettikten sonra 1064 yılında Sultan Alp Arslan’ın veziri olmu ve öldürüldü ü 1092 yılına kadar Büyük Selçuklu Devleti’nin düzenini sa lamı tur. Yazdığı S - , sadece Selçukluların deşil, daha sonraki Türk devletlerinin de yol göstericisi olmu tur.

Kısacası; Büyük Selçuklu Devleti zamanında İran, Irak ve Anadolu bölgelerinde sırasıyla ço unlu u Farsça, Arapça ve Rumca konu an, tarımla geçinen yerle ikler ya ıyordu. Dilleri de nispeten eskiden beri yüksek dil hâline gelmi; yazıya geçirilmi ti. Hatta ölçünlüle mi sayılırdı. Bunlar, gündelik hayatı sürdürürken a ızlar hâlindeki birer gündelik dil; devlet yönetiminde, nitelikli edebiyatta, hukukta ve bilimde ise yüksek dil olarak kullanılıyordu. Bu halkların üst

⁵³ “Daha 500 senelerinde, bazı ibtidâî kabilelerde oldu u gibi, bütün imalî Arabistan’da mü terek bir iir dili mevcuttu. Bu iir dili, ihtimal ki, her sene mer’a bulmak için göç etmek ve hacc maksadıyla Mekke’ye ve Okaz panayırına gelmek sayesinde tekkül etmi ve geni kelime hazinesini de müteaddit lehçelerden almı tur” (Brockelmann 1997, 524).

⁵⁴ Emevîler döneminde ba layan Arapça dil bilgisinin ve yazının ölçünlü hâle getirilme çalı malarının Abbasîler dönemi âlimlerinden Halil b. Ahmed el-Farâhîdî (718-791) tarafından tamamlandı ı bilinmektedir.

⁵⁵ Bk. Karaismailo lu 2001. Bu ba lamda “Yeni Farsça”nın en eski, belki de en önemli edebî eseri olan S - ’nin Firdevsî (“Ebü’l-kâsım Mansûr b. Hasan el-Tûsî”) tarafından Gazneli Devleti’nin Türk yöneticisi Sultan Mahmûd’a 1010 yılında sunulması çok anlamlıdır.

⁵⁶ Kr. B b- “Saray; Hükümet”.

⁵⁷ Selçuklu ailesinin bu tutumu, yerle ikli in benimsemeyen, özellikle Türkmenistan bölgesindeki O uzların tepkisine yol açtı; zaman zaman da devlete büyük sorunlar ya attı tur; bk. Köymen 1947; Sümer 1999, 125. Hatta Selçukluların soylarını efsanevî İran ahlârlarına dayandırdıkları bile iddia edilmi ve ele tirilmi tir: S T

b a a a a a a . B a b a T K a a b a E a a b b K a T K ba a a a . B a a a E a a b b a a a a a b a a E a a b a

(Kargı-Ölmez 1996, 206).

Turkish Studies

boy a zına dayanan ve “zor” ile ölçünlü tirilerek yazılı kullanılan bir dilin, Türkmenistan ve Özbekistan bölgesindeki O uzların kendi a ızlarının yanında hayatın her yönünü derinlemesine ifade etmede; yani yönetim, hukuk, bilim, sanat ve edebiyatta kullanacakları bir dil olması u ana kadar gerçekleşmemiştir. Bu, kısa bir sürede mümkün de değildir. Yani günümüzde, bölgedeki a ızların katkılarıyla ve desteklemesiyle bir üst a ızın merkezi tekil etmesi de il; yan yana varlıklarını sürdüren a ızlardan bir a ızın, biraz da zorla, yazıda ve okulda kullanılması söz konusudur.

Kısacası, Türkmenistan’daki O uzcalardan söz edilebilir; ama Türkmenistan merkezli bir O uz yazı dilinden henüz söz edilemez.

2. İran Bölgesi

İran bölgesindeki O uzların ekonomik, sosyal ve kültürel hayatları, bugüne kadar âdetâ Selçuklu Devleti; diğ er bir açıdan ise Safevîler⁶⁸, zamanında oldu u gibi süregelmiştir. Bu bala lamda Kuzey Azerbaycan’ın Rus Çarlığı ve özellikle Sovyetler Birliği dönemindeki farklılaşması ayrıca de erlendirilmelidir. O uzlar, Kuzey ve Güney Azerbaycan istisna tutulacak olursa, Farsça konu anların içinde veya çevreledi i alanlarda nüfus bakımından azınlıkta kalmı lardır. Yerle ik olanlar tarımcı, esnaf, tüccar, memur; hayvan besleyenleri⁶⁹ ise boy düzeni içinde göçer evli olarak hayatlarını devam ettiregelmişlerdir. Üst yönetimler çok yakın zamana kadar hep O uzların elinde olmasına rağmen, O uzca hiçbir zaman üst yönetimin dili olmamıştır. Üst yönetimin dili, hep Farsça olagelmştir. Zaten bölgede kullanılan O uzca, yerle iklerde bölgelere göre az-çok farklılaşmıştır⁷⁰; göçer evlilerde boy hayatının ihtiyaçlarını karşılayan ve boy a zı olan birer gündelik dildir. Boy a ızlarının yanında ve üstünde ortak bir yüksek dilden asla söz edilemez. Gündelik hayatın dışında gerekli oldu u durumlarda, yani yönetimde, hukuk i lerinde, bilimde ve nitelikli edebiyatta⁷¹ Farsçayı kullanmışlar ve kullanmaktadırlar. Elbette günümüzde İran’da⁷² okulla manın veya genel e itimin yaygınlaşması, e itim dilinin de Farsça olması bu durumu daha da kuvvetlendirmiştir. Farsça konu urluk, e itim seviyesinin yüksekli i ve ehirle me ile do ru orantılı olarak artmaktadır. Hatta modern hayatın yerle mesine ba lı olarak bugün bazı ehirli ve e itimli ailelerin gündelik O uzcası (“Türkî”), bolca O uzca katı ımlı bir Farsçayı andırmaktadır. Buna karşılık az e itimli köylü ve göçer evlilerin dili, Farsça katı ımlı O uzcadır.

Dilin iç özellikleri bala lamında farklılaşma veya farkların koyula ması ise İran bölgesinde Safevî Devleti’nin siyasî ve mezhep yönünden hem Türkmenistan hem de Anadolu bölgesiyle ayrı ması ve kendi içine kapanması, göç, ticaret vs. gibi sosyal ve kültürel ileti mi ve etkile mi azaltmasıyla olumuştur. Ancak Safevî Devleti’nin özellikle kuruluş a masında Anadolu ve İran arasında yaşanan kar ılıklı büyük göçlerin, dil bakımından benzerli e katkıda bulundu una da i aret etmek gerekir. Dolayısıyla Azerbaycan ve Do u Anadolu a ızları arasındaki yakınlık belki de her eyden önce buna dayanmaktadır.

Edebiyat tarihlerinde “Azerbaycan Edebiyatı” uzunca yazılmıştır. Bazılarında çok zengin ve “görkemli” bir edebiyat oldu undan da sıkça söz edilmiştir. Elbette, İran’ın diğ er bölgelerine göre Azerbaycan bölgesinde, O uzcanın halk edebiyatı ve nitelikli edebiyatta nispeten daha çok kullanılageldi i bir gerçektir. Ancak bu bala lamda bazı hususlar vurgulanmalıdır: Her eyden önce bu a ırtıcı değildir; hatta bu kadarının de il, daha fazlasının olmadı ı a ırtıcıdır. Çünkü O uzların

⁶⁸ Çünkü bu dönemde yaygınlaşmış ilik (“Caferîlik”) İran bölgesinin hâlâ en etkili mezhebidir.

⁶⁹ Meselâ Fars eyaletinde yaayan Ka kaylar.

⁷⁰ Bunların da esası, bir zamanlar mevcut olan boy a ızlarına dayanmaktadır.

⁷¹ Tipik bir örnek olarak iir kabiliyeti çok yüksek ve Genceli bir O uz olmasına rağmen eserlerini Farsça yazan Nizâmî (“Nizâmü’l-dîn İyâs”) (1141-1209) verilebilir. Fakat eserleri, daha sonra O uzca yazanlarda çok etkili olmuştur.

⁷² İran bölgesinden olan Afganistan’daki durum, neredeyse Selçuklular zamanı gibidir.

nüfus yoğunluğu, Azerbaycan bölgesinde yüksektir; bu, Anadolu’daki duruma çok benzerdir. Azerbaycan bölgesi, Anadolu’nun komşusudur; Anadolu’nun siyasetinden etkilendiğinden daha çok elbette kültüründen etkilenmiştir. Bazı araştırmacıların bütün bu çabalarına rağmen⁷³, Azerbaycan bölgesinde nitelikli edebiyat üreten şairler, maalesef sınırlıdır. Örnek: Hakîkî (“Cihân âh”) (1397-1467), Hatâyî (“Şah Smail”) (1487-1524), Şehriyârî (Muhammed Hüseyin”) (1906-1988). Anadolu’dan yönetim, sosyal ve kültürel olarak ayrılmayacak yerlerde yaşayan Kadı Burhaneddin (“Burhânü’l-dîn Ahmed”) (1345-1398), Nesîmî (“Mâdî’ü’l-dîn Nesîmî”) (1370-1417), Fuzûlî (“Mehmed b. Süleymân”) (1483-1566) gibilerinin durumu diğerlerinden ayrıdır. 18.6(an du).795.2((“

kendisini yönetemeyen “Rusya Müslümanları”⁷⁸ bundan daha derinden etkileniyorlardı. Bunlar, elbette o yıllarda ba ka sebeplerle benzer duygu ve dü ünceleri benimseyen Osmanlı aydınlarıyla da etkile im içindeydiler. Bu ba lamda kinci Dünya Sava ı yıllarında Güney Azerbaycan’ı da Sovyetler Birli i topraklarına katmak isteyen Stalin’in, Azerîlerin bu durumuna göz yuman, hatta te vik eden politikaları göz ardı edilemez.

Bunlardan belki de en önemlisi, Sovyetler Birli i yönetiminin “demir perde” çekti i yıllara kadar Kuzey Azerbaycan’daki aydınların yakın kom uları olan Osmanlı aydınlarının dü ünce, duygu ve dillerinden önemli ölçüde etkilenmi olmalarıdır. Bundan daha tabî bir ey olamazdı. Çünkü Azerîcenin yüksek dil olmaya ba ladı ı sıralarda Anadolu bölgesi O uzcası, yani Osmanlıca uzunca zamandır bir yüksek dildi. Bir ba ka deyi le Kuzey Azerbaycan’da, Rus Çarlı ı’nın Me rutiyet ilân etti i 1905 yılından sonra asıl geli mesini gösteren dil ve edebiyatın önünde, 1453 yılından itibaren bu süreci görüp geçirmi bir Osmanlı örne i bulunuyordu⁷⁹. Azımsanamayacak sayıda Azerî aydını da stanbul’da e itim görmü veya bulunmu ; eserlerini neredeyse Osmanlıca ile kaleme almı ; çıkardıkları “Füyûzât”, “Hayat”, “ elâle”, “ r ad” ve “Açık Söz” gibi gazete ve dergileri de bu dille yayımlamı tır. Bu aydınlar, özellikle 1937-1939 yılları arasında hapis, sürgün, kur una dizme yoluyla etkisizle tirilmeye çalı ılmı tır. Bunlara en tipik örnek olarak Hüseyin Cavid Bey (1882-1941) verilebilir: $O \quad a \quad b \quad a \quad /$
 $E \quad b \quad , \quad b \quad a \quad b \quad / \quad C \quad a \quad c \quad a \quad b \quad a \quad / \quad Y \quad c$
 $a \quad a \quad a \quad .$

Özetle; Kuzey Azerbaycan’da yakla ık yüz yıl içinde Azerîcede ortaya konan edebî ürünler bütün ran bölgesinin bin yılda ürettiklerinden bin kat fazladır, dense mübala a edilmemi olur. Buna ra men Azerîcenin yönetim, hukuk bilim gibi hayatın di er alanlarında geli mesi ve kullanılması bu hızla olmamı tır. Edebiyatta Azerîce kullanılırken di er alanlarda daha çok Rusça kullanılmı tır⁸⁰. Ancak 1991 yılındaki ba ımsızlıktan sonra Azerbaycan Cumhuriyeti’nin resmî yazı dili olan “Azerbaycan dili”, hayatın her yönünü ifade eden çok kullanılan dildir, denebilir⁸¹.

Azerîcenin yazımında kullanılan Arap alfabesi 1929 yılında Latin; 1939 yılında Kiril alfabesine döndürülmü ; 1991 yılından itibaren de “yeni” Latin alfabesine geçilmi tır. Azerîcenin kelime hazinesinde tarihî geçmi inin izleri olarak elbette Farsça ve Arapçanın yanı sıra Rusça dil katkı ımları bulunmaktadır. Örnek: *respublika* “cumhuriyet”; *prezident* “(devlet) ba kanı”; *deputat* “milletvekili” vs.

Sonuç itibarıyla öyle denebilir: Kuzey Azerbaycan’da bütün bu artların olu turdu u Azerîce, artık bir yüksek dildir. Ancak bunun geri kalan ran bölgesine etkisi yoktur. Dolayısıyla ran merkezli veya Azerbaycan merkezli bir O uz yazı dilinden söz edilemez.

3. Anadolu Bölgesi

Selçuklu Devleti zamanında hemen bütün bölgelerdeki O uzların az-çok benzer olan ekonomik, sosyal ve kültürel hayatları, Anadolu bölgesinde O uz boylarına dayanan beyliklerin etkinle mesinden ve yetkinle mesinden sonra gittikçe artan bir hızla farklıla mı tır. Bir ba ka deyi le Anadolu bölgesinde O uzcanın yüksek dil olma süreci, esas olarak beyliklerin kuvvetlenmesiyle ba lamı ; Osmanlı Devleti’nin Anadolu’da birli i sa layarak merkezî bir devlet

⁷⁸ Özellikle Tatarlar ve Azerîler bu konuda öncülük ediyorlardı.

⁷⁹ Aynı durum Gaspıralı smail’in (“ smail Gaspırsinski”) (1851-1914) yayımladı ı “Tercüman” (1883-1918) gazetesi için de geçerlidir.

⁸⁰ Hatta 1983 yılında “Erzurum’un gediğine varanda” a ilan eylerden biri de Türkiye’de her alanda Türkiye Türkçesinin kullanımınıdır.

⁸¹ Rusçanın etkisi özellikle 1995 yılında kabul edilen anayasadan sonra çok azalmı tır.

olmasına⁸² kadar sürmü tür. Türklük biliminde bu dönem yaygın olarak “Eski Anadolu Türkçesi” olarak adlandırılmaktadır. Bundan sonra ortaya çıkan ve “Osmanlı Türkçesi” (“Osmanlıca”)⁸³ olarak adlandırılan yüksek dil; devletin, memurların ve aydınların yüksek dil ihtiyacını karşılayarak, yani yönetim, hukuk, bilim ve edebiyatta kullanılarak Farsçanın yerini almıştır⁸⁴.

Bu yüksek dil olma sürecini daha iyi anlayabilmek için bölgenin şartları veya ortamla ilgili bazı hususlar vurgulanmalıdır:

1. Nüfus: Anadolu'nun nüfusu; bazı Türkolog, Helenolog ve arkeologların; bunları belli aralıklarla sayfalarına konuk eden, Türkiye’de yayımlanan magazin dergi ve gazetelerinin aksiyöndeki ısrarlı iddialarına⁸⁵ rağmen, tarihî sürecin bir gereği olarak çoklukla Ouzlardan oluşuyordu⁸⁶. Bunu sırasıyla Rumlar ve diğerleri takip ediyordu⁸⁷. Fakat Rum bölgesinde olduğu gibi Farsça konuşan bir nüfustan asla söz edilemez. Elbette, Ouzların bu çokluklu u hemen ve bir anda salınmamıştır. İlk dönemlerde, muhtemelen çokluklu u yanlarında besledikleri hayvanlarıyla göçer evliler olmak üzere boylar hâlinde gelenlerden, Harezmi veya Horasan bölgesinde bir müddettir yerleşmişken Moğolların (“Tatar”) “zulmünden” aileler hâlinde kaçanlara kadar her boydan, meşrep ve mezhepten Ouz⁸⁸ uzunca bir sürede ve dalgalar hâlinde Anadolu’ya gelmiş; erkekler, kadınlar, çocuklar; “fâtihi” askerler, çobanlar, yün elirip halı dokuyanlar, bilginler,

⁸² Bunun için itibarî bir tarih olarak 1453 yılı alınabilir.

⁸³ Türklük biliminde “Osmanlı Türkçesi” teriminin, hem bu yüksek dili hem de 15.-20. yüzyıllar arasındaki süreçte kullanılan gündelik dil, aynı vs.’yi karşılamaya dikkat etmek gerekir. Cumhuriyet dönemi aydınınımları tarafından hakaret amacıyla kullanılan “Osmanlıca” ise bunların hiç birini karşılamamaktadır.

⁸⁴ Genel bir değerlendirme için bk. Korkmaz 2007.

⁸⁵ “Anadolu’nun Rumlu u”, neredeyse kendisine “Türk” veya “Türkçü” denmesinden korkan, utanan; ödül almak, burs kazanmak gibi menfaatlerinin peşinde koşan veya daha bir “bilimsel” gözükmek isteyen aydınınımların ve bilginimsilerin dillerinin peşengeli olmuştur. Bu görüşü savunanların en bilginini sayılan Speros Vryonis, “Unfortunately almost nothing is known about the numbers of the population in Byzantine Anatolia and its towns” eklindeki itirafına rağmen, ‘Roma ve Erken Bizans dönemlerindeki refah seviyesi ve şehirlerin canlılığı’; ‘Sultan Melikah döneminde 400.000 atlıdan oluşan Selçuklu ordusundan 150.000 kişinin Anadolu’da bulunduğu ve bunların aileleriyle birlikte 550.000-600.000 kişi teşkil ettiği ve buna 500.000 kişi de çiftçi ve göçebe nüfusun eklenmesi’ gibi, “elmayla armudu toplayan” ve mesnetsiz gerekçelerle Anadolu’daki Rum nüfusunun yaklaşık 13.000.000, Ouzların ise 1.000.000 kişi olduğu söylemektedir (1971, 25; 179). Bunun Türkiye basınına bakarsanız yansıması “Orta Asya’dan göç etme bir efsanedir” eklinde olmaktadır; bk. <http://www.sabah.com.tr/2007/12/10/>. Tam tersini söylemek istemelerine rağmen, diğerleriyle bir noktada ortaklaşan görüşler de bulunmaktadır. Bunlar da ‘Anadolu’nun 10.000 yıl öncesinden Türk yurdu olduğundan’ tutun da ‘Rumların, bir Türk boyu olan Hunların torunları olduğuna’ kadar büyük bir renklilik göstermektedir; bk. <http://www.yenicagazetesi.com.tr/2009/04/13/>; <http://www.vatanim.com.tr/2007/12/27/>. Hatta bunları fersah fersah anlatan ve bir üniversitede hâlen inen baında olan bir profesör tarafından dile getirilen ‘Belçikalıların Ouzlar olduğuna’ görüşü bile isteyenlerin hizmetindedir; bk. <http://www.aksam.com.tr/2008/01/08/>. in hem acınacak hem de gülünecek yanı ise bütün bu görüşlerin “yapılan araştırmalara göre” sihirli formülüyle sunulmasıdır. Bu, çalımanın konusu olmadığı için burada ayrıntıya girilmeyecektir. Örenmek isteyenler için zaten “yeterince” tarihî kaynak bulunmaktadır. Ayrıca her gün masabaında bakarsanız bir sayı kefedip savurmak yerine, Osmanlı vergi (“tahriir”) defterlerine; beylikler dönemindeki camilerin ve kiliselerin kapasitesine bakmaya zahmet edilse, konu herkes için açıklık kavuyacaktır. Zira en azından kasaba ve şehirlerde Cuma günü Ouz erkekleri camiye; Pazar günü de Rum erkek ve kadınları kiliseye giderlerdi. Ancak milattan öncesinde “Rumlar”ın ya adını ve Ouzlar Anadolu’ya geldiklerinde deprem, göç vs. gibi sebeplerle zaten çoktan terk edilmiş, harabeye dönmüş şehir, tiyatro yıkıntularına bakarak hayaller kurmak bu konuda sağlıklı bir çözüm sunamaz.

⁸⁶ Durumun güzel bir tasviri için bk. Tekin 2001, 138 vd.

⁸⁷ 1927 yılında Türkiye Cumhuriyeti’nin genel nüfusunun yaklaşık 13.600.000; 1924 yılında mübadele edilen Rumların 1.250.000; 1915 yılında tehcir edilen Ermenilerin 413.000 kişi olması bu bakımda az-çok bir fikir verebilir. Bu bakımda u husus da göz ardı edilmemelidir: Özellikle Batı Anadolu’daki Rum nüfus, 1829’dan sonra siyasî ve ekonomik sebeplerle Mora’dan, Ege adalarından gelen göçmenlerle çokalmıştır; bk. Baykara 1986.

⁸⁸ Burada elbette çokluklu kastedilmektedir; mutlak anlamda alınmamalıdır.

Turkish Studies

müridler, eyhler⁸⁹, ozanlar, yeni ve güzel bir tarla arayan tarımcılar, açığız fırsatçılar, kelleyi kurtarmak isteyen sı inmacılar gibi niceleri Anadolu'da kendine yeni bir hayat kurmuşlardır.

Bir bakımdan husus şudur: Bu süreçte, hayvan besleyen göçer evliler olarak boylar hâlinde hayatlarını devam ettirenlerin varlığına rağmen O uzların büyük bir bölümü, şehir ve köylerde yerleşmişler; tarımcı (“çiftçi”), esnaf, tüccar, memur, din adamı vs. olmuşlardır. Anadolu topraklarının tarım, maden vs. gelirleri O uzların da refahını ve devletin zenginliğini arttırmış; buna bağlı olarak okullaşma ve okur-yazarlık nispeten artmış; azımsanmayacak sayıda aydın yetişmiştir. Bunlar, memurlar olarak özellikle Osmanlı Devleti'nin merkezî idaresinin sağlamasında ve sürdürülmesinde çok önemli görevler üstlenmişlerdir. Ayrıca Sünnîliğin daha da benimsenmesi ve etkili hâle gelmesine katkıda bulunmuşlardır. Bu bakımdan Anadolu O uzları, potansiyelin nispeten bulunmasına rağmen, İran'daki gibi bir “dönüşüm” yaşamamışlardır.

2. Yöneticiler ve Memurlar: Farsçanın yerine O uzcanın (“Türkçe”) kullanılması yolunda, beyliklerin yöneticileri, Selçuklu yöneticilerinden farklı bir tavır ve davranış göstermişlerdir. Bu bakımdan Karamanlu Mehmed Bey'in (?-1280) adı, özellikle günümüzde çok duyulmasına rağmen⁹⁰, Anadolu'daki hemen bütün beylerin bu hususta teviki, yönlendirmesi ve çabası olmuş tür. Zira bu durum, sadece Karaman bölgesinde değil, başta Germiyan ve Osmanlı sultanları olmak üzere diğer beyliklerde de gözlenmektedir. Bunun sebepleri olarak şu hususlar vurgulanmalıdır: Anadolu beylikleri, esas itibarıyla O uz boy sistemine dayanıyorlardı; bu bakımdan Kınık boyuna dayanan Selçuklulardan farklıydılar. Ancak onlar gibi “bir anda” çok geniş bir coğrafyada, yani İran ve Irak bölgesinde çoklukla yaayan, kendilerine karşı savaşmayan, kendileri gibi Müslüman olan ve yönetimlerini daha önce tecrübe etmedikleri halkların yöneticisi olmamışlardır. Bilakis küçük bir coğrafyada hâkimdiler. Halklarının çoklukla, her yönden güvenebilecekleri, “beyli i sırtında taşıyan” ve kendi boyundan olan O uzlardan oluşuyordu. Devleti yönetmek demek esas olarak bunları yönetmek demektir. Çoklukla kılıç zoruyla ve korkusuyla uysallaşmış, güvenilemez⁹¹ Hıristiyan tebaanın dili ise bu bakımdan söze bile değmezdi. Selçuklu döneminin bir sonucu olarak Farsça ile yönetim tecrübesi olan, ancak O uzca da bilen aydınlar veya memurlar topluluğu da beylerin hizmetini görmeye hevesliydi. Çünkü Selçuklu Devleti'nin veya Harezmşahlığının dağılmasından sonra işsiz kalmışlar; yeni imkânlar ve fırsatlar arıyorlardı. Bu bakımdan devlet yazmalarını O uzca (“Türkî”) yapmaları istense bile bir çaresini bulacaklardı, tâbiri caizse reddetme “lüksleri” yoktu. Bu aydınların gözünde birer “kaba köylü” (“rûstâ”) olan ve c a a beylerin, imdiye kadar çokça dile getirilen, Farsça bilgilerinin eksikliği de bu bakımdan önemlidir. Çünkü memurlarının “doğru” yazdıklarından emin olmak, ancak iyi bildikleri bir dilde olması hâlinde mümkündür. Zira saraylarda birçok “düzenbazlık” örenerek yetişmiş memurlara gözüküp kapalı güvenilemezdi.

Bu sürecin önemli bir bölümünü⁹² teşkil eden, Anadolu bölgesinde O uzcanın ürettiği nitelikli edebiyatın gelişimini de göz önünde bulundurmak gerekir. Çünkü bir dilin ifade kabiliyeti ve kuvvetinin artmasında, hayatın çeşitli yönlerini ifade etmede yetkin hâle gelmesinde nitelikli edebiyatın katkısı çok gereklidir; hatta olmazsa olmazdır. Bu edebiyat, ara tırma makalesinden edebiyat tarihine kadar imdiye kadar her düzeyde yayımlanan birçok çalışmada nispeten ayrıntılı

⁸⁹ Bu konuda meselâ bk. Uğurlu 2000.

⁹⁰ Bu konuda meşhur fermanın 1277 yılında çıkarıldığı bilinmektedir.

⁹¹ Bu bakımdan; 1207 yılından itibaren Selçuklu hâkimiyetinde yaayan Antalya Rumlarının 1212 yılında Cuma namazı için toplanmış Selçuklulara ansızın saldırarak şehri ele geçirmeleri hatırlanabilir. Antalya, 1216 yılında tekrar Selçuklu hâkimiyetine girebilmiş ve Müslüman ve Hıristiyan mahalleleri güvenlik sebebiyle ayrılmış tür.

⁹² Hatta birçok Türklük bilimcinin “Anadolu'da Türkçe” gibi bir ifadeyi, sadece bu edebiyatı kastederek kullanması dikkat çekicidir.

olarak ortaya konmu ; incelenmi ; zenginli i gösterilmi tir. Gerçekten de o, bunu fazlasıyla hak etmektedir ve edecektir. Zira Anadolu bölgesi O uzcası, sadece O uzcanın de il, Türkçenin de en verimli koludur. Gerek üreticilerinin, gerekse üretilen eserlerin sayısı bakımından ne Azerbaycan veya Ça atay Türkçesi, ne de ba ka bir Türk yazı dili bununla kıyaslanabilir. Çünkü yakla ık sekiz yüz yıl içinde Anadolu ve çevresindeki bölgelerde her türden sayılamayacak kadar çok eser meydana getirilmi tir.

Belirtildi i üzere, bu Farsça ile olu turulan nitelikli edebiyatın içine O uzca katı ımlar yerle tirmekle ba lamı ; zaman içinde daha çok Arapça ve Farsça kelime katı ımları istisna tutulursa, bütünüyle O uzcaya döndürülmü tür. İlk dönemlerde yüksek dil olarak Farsçayı kullanan, ancak O uzcayı da bilenler, bu ürünleri meydana getirmeye gayret etmi lerdir. Bunların büyük bir kısmını, elbette “hamiyetli Anadolu çocukları”⁹³ te kil ediyordu; ama yazım ve Uygur-Karluk Türkçesi katı ımlarından anla ılaca ı üzere, Harezmi ve belki de daha do udan gelen göçmen “i siz” aydınların varlı ından hiç üphe yoktur; etkileri ve katkıları da azımsanamaz⁹⁴. Bunların bazılarının, bir dil bilincinden ziyade, “cahil” Türklere dini, tasavvufu tanıtmak, yaymak amacıyla O uzca yazma i ine girişleri anla ılıyor. Ancak zaman içinde durum de i mi ; Osmanlı Türkçesi her alanda geçerli, yaygın yüksek dil olmu ; Farsça ise ö renilen, âdeta “e lence” olsun diye üretilen bir dil durumuna dü mü tür⁹⁵. Buna ba lı olarak Farsçaya, Fars airlerine özenmek, atıfta bulunmak da neredeyse kaybolmu tur; hatta küçümseyici bir tavırdan bile söz edilebilir. Örnek: $B - S a b b - b / B A c$ ⁹⁶.

Bu edebiyatın dil bakımından dönü ümünde yöneticilerin tavır ve davranı mın, ödedikleri telif ücretinin ve te vikinin önemi çok büyüktür: “Mârifet iltifata tâbidir.” Bunu, beyliklerin âdeta zenginliklerine göre air-yazar barındırdı ından veya air-yazarların imkânları bol beylik merkezlerine ko up toplandıklarından kolayca anlamak mümkündür. Bu ba lamda Kütahya merkezli Germiyano ulları Beyli i (1283-1428) ilginç bir örnek olarak verilebilir. Bu, bölgesinde çıkarılan ap madeninin satı ından dolayı zenginlikte, dolayısıyla önemli edipleri barındırmakta di er bazılarının önüne geçmi ti⁹⁷. Yani, ap paralarıyla edebiyatın geli mesine katkıda bulunmu tur. Gerçekten de eyho lu Mustafa (“Sadri’ d-dîn Mustafa”) (1340-1414), eyhî (“Sinânü’ d-dîn Yûsuf”) (?-1431), Ahmedî (“Taci’ d-dîn brahim b. Hızır”) (1334n.3854 0 0 10.3(rahim)18.3(b. Hz)10.

---

gazavatnâme, i retnâme, nasihatnâme, mirâciyye, bilâdiyye, hicviyye, cülûsiyye, ramazaniyye, ıydiyye gibi çok çe itli nitelik ve türlerde sayısız eserin meydana gelmesini sağlamıştır.

Belirtilmiş üzere, yöneticilerin Ouzca hususundaki kararlı tutumları, yönlendirici tavır ve davranışları sadece edebiyatın gelişmesi yönünde değil; aynı zamanda yönetim, hukuk, bilim için de söz konusudur. Bunlar, bir yüksek dilin hem farklı metin türlerini ifade etmede etkinleşmesinde hem de bir toplum veya coğrafî alanda yaygınlaşması ve kökleşmesinde belki edebiyattan daha önemlidir. Bu konuda sadece Anadolu bölgesi Ouzcasının, daha beylikler döneminden başlamak üzere kendini ge-

özellikle de 19. yüzyılda Osmanlı Devleti ve toplumunu derinden etkileyen; nispeten az e itimli geni bir kitle için gazete yayımlama¹⁰⁴, 1877-1878 Osmanlı-Rus sava ı (“Doksanüç Harbi”) sonucunda Balkanlar bölgesinde yaşanan katliamlar, göçler, kaybedilen topraklar, uyanan “Türk milliyetçi i” uuru, 1908 yılında “ ikinci Me rutiye t”in ilânı gibi iç ve dı olay ve olguların sonucunda Osmanlı Türkçesinin, “Türkiye Türkçesi”ne dönü ümüne kadar sürmü tür. Bunun ba langıcı olarak 1911 yılında Ömer Seyfettin, Ziya Gökalp ve arkadaş ları tarafından Selânik’te yayımlanan “Genç Kalemler” dergisinde çıkan “Yeni Lisân” yazısı, itibarı olarak kabul edilebilir. Gerçekten de Anadolu bölgesindeki O uzca, bu yeni dönemde onların benimsedikleri; O uzca (“Türkçe”) gramer yapısının ve yabancı dil katkı ımlarından sadece yaygınla mı olanların kullanılması anlayı ı çerçevesinde, yüksek dil olu undan bir ey kaybetmeden de i mi ve dönü mü ; görevini ba arıyla yerine getirmeye günümüzde de devam etmektedir. 1923 yılından sonra devletin adının, özelliklerinden bir kısmının ve ba kentinin de i mesi, dildeki bu durumu önemli ölçüde de i tirmemi tir. Ancak bunda 1932 yılından sonra “acemî” safılı nda yapılan “arıtma” denemelerinin, ikinci Dünya Sava ı’ndan sonra olu an siyasî, ekonomik sosyal ve kültürel ortamın do urdu u ngilizce hayranlı ıyla alınan katkı ımların etkisini, göz ardı etmek mümkün de ildir. Zira her ikisi de Türkiye Türkçesinde kavram veya kelime azalmasına yol açmı ve açmaktadır.

Osmanlı Türkçesinin dil özelliklerinin olu ması, kullanıcı sayısı ve co rafî alan bakımından yaygınlı ı, di er O uz a ızlarına ve devletin tebaası olan topluluklara (“millet”) etkileri gibi hususlara da de inmek gerekir.

Türklük biliminde Anadolu’da geli en O uzca üzerine, özellikle de metin yayımlama bakımından, tanınmasına yetecek kadar çok çalı ma yapılmı tür. Beylikler döneminden itibaren, edebiyat, bilim, yönetim, hukuk alanlarında birçok metin ortaya konmu tur. Buna ra men bu yüksek dilin olu ma a masında dil özellikleri bakımından kendi içinde ya adı ı yo rulma, seçilme

ındabul edileti

Örnek olarak bir Esztergomlu Macar veya Çorumlu O uz köylüsünün durumu verilebilir. Devletin kendisiyle ilgili yazı ması veya ona verdi i belge Osmanlı Türkçesiyle olmasına ra men köyünde kendi gündelik Macarcasıyla veya O uzcasıyla hayatını sürdürüyordu.

Bu ba lamda bir ba ka husus, O uzcanın di er dillere etkisi meselesidir¹⁰⁶. Bu konuda Osmanlı Devleti'nin O uzlarca ço unlukla veya yo unlukla meskûn olan Anadolu ve çevre bölgesi ile uzak bölgeler, elbette birbirinden farklıdır. Devletin hâkim oldu u topraklarda O uzların dı nda ya ayanlar, dillerini nüfuslarına ko ut olarak bölgelerinde kullanmaya devam ediyorlardı: Artık devlet dili olmaktan uzakla mı Rumcanın yanında, Ermenice, Bulgarca, Arapça, Süryanice vs. hem bir gündelik dil hem de özellikle dinî eserlerde ve ibadette yüksek veya yazılı dil; Kürtçe, Zazaca, Lazca gibiler ise sadece gündelik dil olarak kullanılıyordu. O uzcanın tesiri de çevreden merkeze do ru geldikçe kuvvetleniyordu. Bir ba ka deyi le, gündelik veya yüksek O uzca, sırasıyla Macarca, Sırpça, Bulgarca, Rumca, Ermeniceye azdan ço a do ru tesir etmi ; katı ımlar vermi tir¹⁰⁷. Elbette, yakınlık-uzaklıkta sadece mekân de il, din vs. de önemlidir. Bu bakımdan Arnavutça veya Bo nakça, Bulgarcaya göre daha çok O uzca unsur barındırır. Ancak u da bir gerçektir: Merkez bölgede O uzlar gelmeden önce etkin olan Rumca ve Ermenice gibi diller; zaman içinde küçük alanlarda gündelik ihtiyaçlar için kullanılan, bazı yerlerde ise sadece dinî tören veya ibadetlerde “anlamadan” kullanılan bir dil¹⁰⁸ hâline gelmi ti. Bunlar, dinlerini ve “kimlik”lerini de i tirmedikleri hâlde eski dillerinin yerine elbette O uzcaı kullanıyorlardı. Bu, “Anadolu'nun Rumlu u”na iman etmi olanları yalanlayan en açık delildir. Çünkü genel okulla manın, basın-yayın gibi hızlı ileti im araçlarının söz konusu olmadı ı ve Avrupalı sömürge yönetimlerinin çok sonraları uygulayacakları dil ö retme siyasetinin (“asimilasyon”) ve tekniklerinin bilinmedi i, “Türkle tirme” akıldan geçse bile uygulanamayaca ı 12.-19. yüzyılın artları dü ünüldü ünde konu kendili inden açıklı a kavu ur. Bu ba lamda “dev irme” sisteminin veya “Yeniçeriler”in etkisinin, ço u kere mübala a edildi inden daha az oldu u açıktır; dev irilenlerin sayı itibariyle genel bir Türkle meyi sa layamayaca ı ortadadır. O zamanlarda dillerin etkisi, hemen hemen sadece nüfusa; konu mada kar ılıklı etkile ime dayanıyordu. Bu ba lamda bir co raffi alanda ço unlukla ve yo unlukla ya ayanların dili, genel anla ma dili olarak benimsenirdi. E er 1 milyon O uz'un 13 milyon Rum'u Türkle tirdi i iddiası, akla zarar de il de gerçek olabilseydi, Evliya Çelebi'nin ola anüstü dikkatli gözlerince Budin'de (“Buda-Pe te”) bile “İlca, skele, Mustafa Pa a, Dolap” gibi isimleri olan 24 mahalle te kil etti i görülen Osmanlı asker, memur ve aileleri dü ünüldü ünde bugünkü Yunanistan, Bulgaristan, Makedonya bölgelerinde O uzdan ba kası görülmez; O uzcadan ba ka dil konu ulmazdı.

Yukarıda belirtilen durum, Osmanlı Devleti'nin, tarihî sürecin gere i olarak Anadolu'ya do ru çekilmesiyle ve özellikle de Birinci Dünya Sava ı'ndan sonra mübadele, göç etme veya ettirme, “normal” olmayan nüfus artı ı veya eksilmesi gibi tarihî ve sosyal sebeplerle de i mi tir; bazı diller Anadolu'dan silinmi ; bazılarının eskisine göre kullanım bölgeleri geni lemi ve etkinlikleri arttı mı tir. Ancak Anadolu bölgesi O uzlarının ya adı ı merkez olan Türkiye'de ve Kuzey Kıbrıs'ta O uzca (“Türkiye Türkçesi”), genel anla ma, devletin resmî ve ço unlu un gündelik veya yüksek, tek dili olarak; ayrıca merkezin güneyden kuzeye, do udan batıya bütün çevresinde; Halep'te, Kerkük'te, Kırcaali'de, Üsküp'te di er dillerin yanında hem gündelik hem de gerekli oldu unda yüksek dil olarak kullanılmaya devam etmektedir.

¹⁰⁶ Bu konuda yetkin bir çalı ma için bk. Johanson 2007. Bunun yanı sıra O uzcanın di er Türk lehçelerine de etkisi söz konusudur; bk. Gülsevin 2010. Tarih boyunca çe itli sebeplerle Türk lehçelerinin birbiriyle ili kisi olagelmi tir. Bu ba lamda bazı Türk lehçeleri ile O uzca arasında “dil katı ımı” (“Sprachmischung”), hatta “dil karı ımı” (“Sprachmischung”) ekinde etkile imler meydana gelmi tir.

¹⁰⁷ Bu kelimeler için bk. Karaa aç 2008.

¹⁰⁸ Bu durum bugün Anadolu köylerinde ya ayan O uzların, Arapça kullanımlarına çok benzerdir.

Turkish Studies

O uzcanın etkisi ba lamında Memlûk Devleti (1250-1517) hâkimiyetindeki Suriye ve Mısır’ın durumuna da de inmek gerekir¹⁰⁹. Memlûk Devleti’nin yöneticileri de Türkçenin hem konu ulmasını hem de telif veya tercüme olarak yazımını te vik etmişlerdir. Bu bakımdan Türkçe bu bölgede de büyük bir önem kazanmış ; fıkıh, askerlik, nitelikli edebiyat, özellikle sözlük-gramer türünden çe itli eserler yazılmış tır. Ancak “Memlûk Türkçesi”, dil özellikleri bakımından bir birlik göstermez; eserden esere de i mek artıyla Kıpçakça, O uzca ve Uygur-Karlukça (“Ça atayca”)¹¹⁰ dil özellikleri görülebilir. Çünkü Türk memlûklar, de i ik boylara mensuptular ve çe itli bölgelerden getirilmiş veya gelmişlerdir. Bunlar arasında özellikle, Kıpçaklar¹¹¹ ve O uzlar (“Türkmenler”) nüfus bakımından kalabalık idiler. Ayrıca ba ka bölgelerden getirilen eserler vasıtasıyla “uzaktan” etkile im de söz konusudur¹¹². Bu ba lamda O uzca bilhassa öne çıkmaktadır. O uzların hem bölgede zaten ya yıyor olmaları hem de ço unlukla O uzlarla meskûn olan Anadolu arasında çok yakın kültür ili kilerinin¹¹³ bulunması, O uzcanın zamanla yaygınlık kazanmasına sebep olmuş ve Memlûk Türkçesi, Osmanlı hâkimiyetinden daha önce büyük ölçüde “O uzcala mı tır.”¹¹⁴

Anadolu bölgesi O uzcasının yazılma meselesine de de inmek gerekir. Ba langıcından 1928 yılına kadar Arap alfabesine dayanan bir alfabe kullanılmış tır. Ancak yazım (“imlâ”), hep aynı olmamış ; kendi içinde karışık ve dalgalı bir süreçten sonra nispeten ölçünlüleşmiş tir. Eski Anadolu Türkçesi döneminde neredeyse iki farklı yazım ekli vardı. Bunlardan birisi, “Arap” yazım ekline uygun olanıdır. Bunda ünlüler genellikle harfle gösterilmez, hareke ile gösterilirdi. Di eri ise “Uygur” yazım eklidir. Bunun tipik özelli i ise bütün ünlülerin harfle gösterilmesi, eklerin genellikle kelimeden ayrı yazılması idi. Bu durum, de inildi i üzere, Harezmi veya daha do usundan birçok okur-yazarın Anadolu’ya gelmiş oldu unun açık delilidir. İlginç olan ise, Osmanlı yüksek dilinin bunlardan birini tercih etme yerine, ikisinden de özellikler olarak yazım eklini ölçünlü hâle getirmiş olmasıdır. Yüksek dilin özellikleri bakımından olu ma süreci hususunda belirtildi i üzere, yazımın nasıl bu hâle geldi i de ayrıntılı olarak bilinmemektedir. Ancak bunun bir yazım komisyonu vasıtasıyla yapıldı ı da, bilindi i kadarıyla, söz konusu de ildir. Bu, herhâlde yazıla yazıla kendili inden olu mu tur. Örnek: Uygur yazımına göre *geldiler* ve ifadeş *KALDY LAR* ve *AVLDY LAR* ekinde yazılırken Arap yazımına göre *K(a)LD(y)L(a)R* ve *A(v)LD(y)L(a)R* ekinde yazılırdı. Osmanlı Türkçesinde ise *KLDYLR* ve *AVLDYLR* ekinde yazılmış tır.

1928 yılından itibaren ise Türkiye Türkçesinin yazıya geçirilmesi, komisyonlarca hazırlanan ve Latin harflerine dayanan bir alfabe ile yapılmaktadır. Yazımda; anlayışların, ba kanların veya komisyonların de i mesiyle birlikte az da olsa farklılıklar süregelmiş tir; tamamen veya ittifakla kabul görmemiş ekler hâlâ mevcuttur.

Anadolu bölgesi O uzcası ba lamında “Gagavuzca” olarak adlandırılan yazılı dile de de inmek gerekir. Osmanlı Devleti’nin tebaası olarak önceleri bugünkü Bulgaristan ve Romanya’nın do usunda (“Dobruca”) ya arken 1765 yılından sonra bugünkü Moldova’ya (“Bo dan”) göç ettikleri bilinen Gagavuzlar¹¹⁵, Hristiyan olmaları, bir kısmının muhtemelen 11.

¹⁰⁹ Bk. U urlu 1999, 7 vd.

¹¹⁰ Bk. Doerfer 1996.

¹¹¹ Kıpçak ve Kumanların tarihinin genel hatları için bk. Arat 1997.

¹¹² Bu ba lamda “ u tağ u Bilig”in bir nüshasının Kahire’de bulunması hatırlanabilir.

¹¹³ Örnek olarak “Erzurumlu Darîr” verilebilir; bk. Korkmaz 1983.

¹¹⁴ Bk. Eckmann 1965; Korkmaz 1983.

¹¹⁵ Bölge 1812 yılında yapılan Berlin Anlaşması’yla Osmanlı Devleti’nin hâkimiyetinden çıkmış ve Rus Çarlığı’na bırakılmış tır. 1917-1944 yılları arasında Romanya’nın hâkimiyetinde kalmış ; sonra Sovyetler Birliği’nin bir

Turkish Studies

---

yüzyılda Karadeniz'in kuzeyinden Balkanlara göç edip karı maları vs. sebebiyle kültür bakımından tipik bir Anadolu O uzu de ildirler. Ancak dil bakımından, dizimindeki bazı farklılıklara ra men, Anadolu O uzcasının Balkanlar bölgesindeki a ızlarından biridir. Dolayısıyla di erleri gibi çevresindeki dillerden gelen kelime katı ımlarını da bünyesinde barındırır. Ba ka bir açıdan ise bir gündelik dildir; yüksek dil olamamı tır¹¹⁶. Buna ra men Sovyetler Birli i'nin siyasî amaçlı dil politikası sebebiyle, a ız farkları öne çıkarılarak 1957 yılında Kiril harflerine dayanan bir alfabeyle yazılmı ; ba ımsızlıktan sonra ise 1996 yılından itibaren Latin harflerine dayanan bir alfabeyle

“Osmanlı Türkçesi” (15. yüzyılın ikinci yarısı-19. yüzyıl) ve “Türkiye Türkçesi” (20. yüzyıl-) devirlerinden söz edilmektedir.¹²¹ Bazı ara tırcılar¹²² bunu, “Eski Osmanlıca” (13.-15. yüzyıl) , “Klâsik Osmanlıca” (15.-19. yüzyıl) ve “Yeni Osmanlıca” (19.-20. yüzyıl ba ı) olarak bölmü ler; 1932 yılında Türk Dili Tetkik Cemiyeti’nin kurulmasını “Türkiye Türkçesi” döneminin ba langıcı olarak almı lardır. “Eski Anadolu Türkçesi” devri, ara tırcılar tarafından “Eski Osmanlıca”¹²³ , “Eski Türkiye Türkçesi”¹²⁴ , “Eski O uz Türkçesi”¹²⁵ gibi terimlerle de adlandırılmaktadır. “Eski Anadolu Türkçesi” de bazı ara tırcılar tarafından “Selçuklular dönemi Türkçesi”, “Beylikler dönemi Türkçesi” ve “Osmanlı Türkçesine geçi dönemi”¹²⁶ olmak üzere üç döneme bölünmektedir. Görülece i üzere bu konuda cümlelerin maksûdu bir, ama rivâyetleri muhtelifdir.

Anadolu bölgesi O uzcası; katı ımlar, dilin iç özellikleri, kullanım bölgesi vs. gibi farklı bakı açlarına göre elbette farklı terimlerle adlandırılabilir; ama bu terimler birbiriyle tutarlı olmalıdır. Türklük bilimi çalı malarında belirtilen adlandırmaların hangi ölçütlere göre yapıldı ı ço u kere belirtilmemektedir ve bazı tutarsız tarafları vardır; bu çalı manın konusu olmadı ı için burada ayrıntıya ve tartı maya girilmeyecektir. Fakat meselâ “Eski Türkiye Türkçesi” terimini kullananlar, bir sonraki dönem için “Orta Türkiye Türkçesi” terimini kullanmamakta; günümüzdeki dili adlandırmak için ise “Türkiye Türkçesi” terimini kullanmaktadırlar. Bu durum 15. yüzyıldan sonra (Yeni) “Türkiye Türkçesi”ne geçildi ini dü ündürmesine ra men bunlar, 16.-19. yüzyıllar arasındaki Anadolu bölgesi O uzcası için “Osmanlı Türkçesi” terimini tercih etmektedirler.

Yüksek dil olma ba lamında ise Anadolu bölgesi O uzcasının iki döneminden söz edilmelidir:

1. Gündelik Dil Dönemi. Bu di er adlandırmalara göre “Eski Anadolu Türkçesi” vs.ye denk gelmektedir. Belirtildi i üzere, bu dönemde Anadolu O uzcasının gündelik dilden yüksek dil olma yolunda çabaladı ını göz önünde bulundurmak gerekir. Bu bakımdan, nispeten ölçünlüle mi yüksek dil ba lamında bir “yazı dili” dönemi oldu undan elbette söz edilemez; bu, Anadolu O uzcasının “yazılı dil” dönemidir. Buna ra men hemen bütün, özellikle Türkiye’deki Türklük bilimi çalı malarında, bu ikisi arasında bir fark görülmedi inden veya övünmek için vs. “yazı dili” terimi kullanılmaktadır.

2. Yüksek Dil Dönemi. Bu da “Osmanlı Türkçesi” ve “Türkiye Türkçesi” dönemlerine denk gelmektedir. Belirtildi i üzere, Osmanlı Türkçesi, bir önceki, yüksek dil olma yolunda çabalama evresine, yani Eski Anadolu Türkçesine dolaylı olarak dayanmaktadır. Türkiye Türkçesi ise do rudan Osmanlı Türkçesine dayanmaktadır. Bir ba ka deyi le bu ikisi arasında dilin iç özellikleri bakımından herhangi bir de i iklik bulunmamaktadır. Örnek olarak “Gelecek Zaman Eki” verilebilir: EAT -*AsI* veya -*IsAr*; OT ve TT -*AcAK*.

Türklük bilimi çalı malarında, bu ba lamda di er O uzcalara neredeyse hiç de inilmemektedir. Çünkü bazı anlayı lara göre “dil”, “yazı”dan ibarettir; yazısı olmayanın kendisi de yoktur! Bu ba lamda di er bazılarına göre Azerbaycan O uzcası “ anlıdır”; dil çalı malarında kendisinden söz edilmektedir. Birçok çalı mada yüzyıllara veya bazı airlerin adlarına (“Hatâyî-

¹²¹ “ te 13. asırdan günümüze kadar Batı Türklerinin yazı dili ola gelmi bulunan Batı Türkçesi iç ve dı geli me ve de i iklikler bakımından u üç devreye ayrılır: 1. Eski Anadolu Türkçesi. 2. Osmanlıca. 3. Türkiye Türkçesi.” (Ergin 1972, 16).

¹²² Bk. Yüce 1998, 4.

¹²³ Bk. Ça atay 1948.

¹²⁴ Bk. Timurta 1977.

¹²⁵ Bk. Ercilasun 2004 439.

¹²⁶ Bk. Korkmaz 2003 xci.

ürettiklerini kullanmak kolaylığına daha ne kadar devam edeceklerdir? Siyasî kaygılar sebebiyle ve “tek sesliliği” sağlamak amacıyla, okula gidenlerin aydın olması engellenecek midir? Bunlar, devletin önemli görevlerini gören, zengin ve iyi giyimli; ama kafa olarak çoban veya köylü mü kalacaklardır? Bu durumda bilim ne kadar geliyecektir ve Türkçemencede ifadesi için nasıl bir gayret gösterilecektir? Bu ve bunun gibi soruların cevabıyla Türkçemencenin gelecekteki gelişmesi sıkı sıkıya bağlı olacaktır.

2. Azerbaycan Cumhuriyeti'nin yüksek dili olan Azerîcenin, nüfus, refah seviyesi, aydın sayısı ve yöneticilerin tutumu yönünden bir sıkıntısı gözükmemektedir. Dolayısıyla yoluna daha da yetkinle erecek ve etkinle erecek devam edecektir. Azerîcenin yüksek dil yeteneğini zayıflatabilecek ve rekabet etmesi gereken diller, Rusça ve İngilizcedir. Çünkü yüksek dil olarak Rusça kullanmaya alışmış orta yaşlılar ve İngilizce konuşmaya hevesli gençler vardır. Ama bamsızlıklarını yeni kazanmış Azerîlerde kendi dillerini bunların lehine terk etmek duygusu yoktur; bu yüzden yakın zamanda büyük bir zayıflama görülmesi ihtimaldendir. Ayrıca geçen yüzyılın başındaki sosyal ortam ve anlayışın söz konusu olmamasına rağmen, artan iletişim imkânları sebebiyle Türkiye Türkçesinin etkisi de göz ardı edilemez.

Eğer İran'ın içinde ve dışında olan siyasî, sosyal ve kültürel artlarla, zayıf bir ihtimalle de olsa, Güney Azerbaycan bölgesinin Kuzey ile her türlü iletişim ve yakınlaşmaları geliştirmesi durumunda, burada yaşıyanların da Kuzey'de olan yüksek dilden faydalanabileceği, hatta buna eklenilebileceği söylenebilir. İran'ın diğer bölgeleri için konuşurken aydın sayısı vs. yönünden bu tür bir gelişme görüleceği söylenemez. Bir bakıma deyişle Afganistan veya Kazakistan'ın bir yüksek dil olması, ufukta gözükmemektedir. İran'ın Horasan bölgesi ve Kuzey Afganistan'da “Türkmen” olarak da adlandırılanların ise, dil bakımından Türkmenistan'a eklenmesinin önünde çok büyük zorluklar vardır.

3. Türkiye Türkçesinin de yüksek dil olarak devam edeninden hiç üphe yoktur. Hatta artan iletişim imkânları sayesinde çevresindeki kendi etki bölgelerine; Irak, Suriye, Balkanlar'da yaşıyan Ouzlara ve Avrupa'da vs. yaşıyan Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlarına daha yoğun ve etkin ulaşması söz konusudur. Hatta bazı çabalar sonuç verir de, çok zayıf bir ihtimalle de olsa, Doğu Anadolu'da Kürtçeye önem veren “özerk” vs. bir yönetimin ortaya çıkması durumunda bile, Türkiye Türkçesinin yüksek dil olarak kullanılması bir zarar görmez.

Buna rağmen Türkiye Türkçesinin önünde gücünü zayıflatacak bir engel durmaktadır: İngilizce. 1950'den sonra başlayan ve 1980 yılından itibaren gittikçe hızlanan İngilizce öğrenme; hatta edinme gayretleri, Türkiye Türkçesinin yüksek dil olarak kullanılmasını ileride tehlikeye düşürebilecektir. Çünkü bunun için, genç Türklerin birçok şeyi uygun hâle getirmeleri veya böyle giderse yakın zamanda gelecektir, denebilir. Bunun birçok sebebi vardır. Meselâ; Türkiye'deki gelir seviyesi dolayısıyla İngilizce konuşanların refahına duyulan özlem; ABD'nin siyaset, ekonomi, bilim, sanat ve kültür alanlarındaki yoğun üretimleri ve etkileri vs. sebebiyle doğan hayranlık; İngilizce öğrenmekten para kazananların sürekli yaptıkları gizli-açık reklâmlar; İngilizceyi, Türkiyelilere anadili olarak edindirmek amacıyla bazı sivil toplum kuruluşlarının sürdürdükleri faaliyetler ve her şeyden önemlisi Türkiye Cumhuriyeti yöneticilerinin İngilizce lehine yaptıkları düzenlemeler bunlardan bazılarıdır.

Bu bakımda yönetim, hukuk ve nitelikli edebiyatta¹²⁹ Türkiye Türkçesinin yerine İngilizcenin kullanılması şu anda söz konusu değildir. Ancak Türkiye Türkçesinin bilim alanındaki payı yıldan yıla İngilizce lehine azalmaktadır. Hatta fizik, kimya, biyoloji vs. gibi alanlarda “yeni

¹²⁹ İmlâlık gününbirlik arka sözlerinde görülen *a* ve *ā* (“large”) kelimelerinin kafiye yapılması ve bir zamanların “kutsal” Arapça kelimeleri gibi asıl imlâya sadık kalınarak yazılması gelecekle ilgili bir işaret verebilir: “*O a ba a a a , ba a a a , ba a a a /G a a b b a , b a , a a b a a .*”

bilgi” Türkiye Türkçesinde hiç üretilmemektedir; çünkü bu durumda devletten veya akademik kurumlardan te vik, puan vs. yoktur. Hatta Türkiye’de bu alanların dı ında kalan ve Türkiye Türkçesinde üretilmesi tabîi olarak beklenen alanlarda, meselâ “Osmanlı Tarihi” üzerine, açılan yüksek ödüllü bir makale yarışmasının ön artı, ngilizce kaleme alınması olabilmektedir.

Türkiye Cumhuriyeti’ndeki özel okullar bir yana, çe itli düzeylerdeki devlet okullarında bile ngilizce, yabancı dil de ildir; e er birincil de ilse, ikincil dildir. Zira ö renip ö renmeme hususunda veya di er dillerin arasından seçimlik de ildir; dolayısıyla bu ba lamda Sovyetler Birli i zamanında, meselâ Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti’ndeki Rusça konumundadır. Ayrıca henüz ana dilini edinememi , küçük ya lardaki Türk çocuklarına devletin maa lı memurları olan ö retmenler vasıtasıyla ve yo unlukla verilmesi de dikkat çekicidir. Bu, ileride Selçuklu Devleti döneminde oldu u gibi, Türkiye Türkçesini sadece gündelik dil olarak kullanabilen, ama yüksek dil olarak kullanamayan büyük bir okur-yazar y ınının olu masını do urabilecektir. Kisi arasındaki fark ise udur: Selçuklu aydınları Farsçayı yüksek dil olarak kullanabiliyorlar; türüne uygun tarzda yönetim, hukuk, bilim metinlerinin yanı sıra nitelikli edebiyat metinleri de üretebiliyorlardı. imdi ise ngilizcede bunu ba arabilecek bir tek aydın bulmak mucizedir; zira evrene sadece “basic vocabulary” gözlü ü ile bakan, ama bunun farkında olmayan okur-yazar y ını nı, ne Türkiye Türkçesini ne de ngilizceyi yüksek dil olarak kazanmı durumdadır. Bunun en açık delili, temel ngilizce kelimelerle meselâ fizik alanında “de erli” makaleler yazdı ı için profesör olan; ama Türkiye Türkçesinde üretmek zorunda oldu u resmî yazıyı, gündelik dilimsi özel mektup üslûbuyla yazarların u anda bile Türkiye üniversitelerinde çalı ıyor olmasıdır.

Sonuç

Selçuklu Devleti’nden önce boy sistemi içinde ya ayan O uzların gündelik dili olan O uzcanın, yüksek dil olma yolunda tarihî süreç içinde olu an ekonomik, sosyal ve kültürel ortamın gere i olarak farklı bölgelerde farklı bir seyir takip etmesiyle ilgili u sonuçlar çıkarılabilir:

1. Nüfus: Bir dilin, sadece gündelik dil olarak bile, bir toplumda ileti im vs. görevlerini yerine getirebilmesi, belli bir co rafi alanda belli yo unlukta bir konu ura sahip olmasına ba lıdır. Nitekim konu ur sayısının veya yo unlu unun belli bir sınırın altına dü mesi durumunda o dilin “ölmesi” kaçınılmazdır. Bir dilin yüksek dil olarak görev yapabilmesi için ise, gündelik dil olmaktan çok daha fazla kullanıcı sayısına sahip olması gerekir. Sosyal ve ekonomik yönden “de meyecek” sayıdaki bir dil toplulu u için yönetim, bilim, hukuk, sanat ve edebiyat ürünleri üretildi i veya üretimin sürdürülebildi i imdiye kadar görülmemi tir. Nitekim Anadolu, Azerbaycan ve Türkmenistan bölgelerinde O uzca göreceli bir geli me gösterirken O uzların küçük bir azınlık oldukları, meselâ Kirman bölgesindeki Af ar boy a ızlarının böyle bir geli me imkânı bulamadıkları görülmektedir.

2. Yerleşiklik Ve Refah Seviyesi: Bilinen en eski dönemlerden itibaren yerle ik ya ayan ve tarım yapan insan toplulukları, avcı-toplayıcılık ve göçebelikle geçinenlere göre daha fazla nüfusa ve gelire, dolayısıyla daha yüksek bir refaha sahip olmu lardır. Bu toplumlar sosyal yapıları bakımından da tek düze de il, katmanlı ve bölümlüdür; siyasî, sosyal ve ekonomik ili kileri de buna ba lı olarak tek düze de il, karma ıktır. Toplumun sosyal bütünlü ünün sürdürülebilmesi, ancak hayatın karma ıklı nı veya her yönünü ifade etme yetene inde olan bir yüksek dille mümkündür. Dolayısıyla bir yüksek dilin de olu abilmesi ve sürdürülebilmesi, ancak böyle toplumlarda mümkündür. Zira belirtilen di erleri için ihtiyaç duyulan yönetim, bilim, hukuk, sanat ve edebiyat ürünlerini meydana getirebilmek için gündelik dil yetmektedir. Bir ba ka deyi le, fok balı ı avcılar veya koyun çobanları için onlarca sayfalık “ Kanunu”, “Lisansüstü E itim-Ö retim Yönetmeli i” yazmak veya terimlerini üretmek gereksizdir. Nitekim nispeten yerle ikli in görüldü ü Anadolu ve Azerbaycan bölgelerinde O uzca, Türkmenistan bölgesine göre daha erken zamanda yüksek dil olma yolunda ilerlemi tir. Fakat ran’ın ba ka bölgelerinde yerle ik

Turkish Studies

ya ayanlar, yeterli nüfusa sahip olmadıkları için bu ba lamda bir ilerleme gösterememi ler; kendi dünyalarında ya ayan köylüler olarak kalmı lardır.

3. Belli Bir Sayıda Aydın ve “Medeniyetlerle” Bağlantı: Belli bir gelire ve refah seviyesine kavu an, sosyal yönden tek düzelikten çıkan toplumlarda, “aydınlr” da bir sosyal grup olarak genellikle olu urlar. Çünkü böyle toplumların, di erlerinin yanı sıra el ve vücut eme ine dayanmayan, gerekli i lerini yapacak âmir, memur, sanat, bilim, din adamı vs. gibi insanlara ihtiyacı vardır. Di er taraftan bu tür bir grubun ya ayabilmesi de toplumun di er unsurlarının, belli bir refahı (“artık de er”) devam ettirmesine ba lıdır; yani prensip olarak aydın sayısı, refah seviyesine ba lı olarak artacak veya azalacaktır.

Bir dilin, yüksek dil olmasının ve sürdürmesinin önemli artlarından biri de, belli bir sayıda aydının varlı ı ve belli bir dili kullanıyor olmasıdır. Ayrıca bu aydınlrın bu dili kendi alanlarında, yüksek dil olarak kullanmaları sürekli olmalıdır. Çünkü bir dil, özelli i itibariyle kullanıldıkça; yani üretildikçe, i lendikçe, onunla “dü ünüldükçe” geli ir ve yetkinle ir; ihmal edildi i ölçüde her yönden zayıflar, körelir. Bu bakımdan gündelik dillerin yüksek dil olması mümkünken, bir zamanlar yüksek dil olabilmi olanların da zamanla gündelik dil hâline gelmeleri mümkündür.

Bir ba ka husus aydınlrın sadece belli bir dili sürekli kullanıyor olmalarının yanı sıra “dünyadan” da haberlerinin olması gerekir. Bir ba ka deyi le dünyanın ba ka toplumlarındaki geli meleri, de i meleri anlayabilmeleri, kendi yüksek dilleriyle bunları ifade edebilmeleri gerekir. Kısacası, ba ka medeniyetlerle kültür, bilim vs. bakımından tanı m ilisi kisi kurmaları ve kendi toplumlarına bu geli imi kendi yüksek dilleriyle ta ımları gerekir. Bir ba ka deyi le, “Large Hadron Collider” projesinden haberdar olmak gerekir; ama bu yeterli de ildir; bununla ilgili ara tırma ve sonuçları projeyi yapanların yüksek dilleriyle ezberleyip “tekrarlamak” da yetmez; kendi yüksek diliyle de dü ünüp ifade edebilmek gerekir. Dolayısıyla bütün medeniyet hamlelerinin arefesinde tercüme faaliyetlerinin yo unlu u dikkat çekicidir.

Kısacası, bir dilin, yüksek dil olmasının önemli artlarından biri de aydınlrın varlı ıdır. Nitekim nispeten daha çok aydının bulundu u Anadolu ve Azerbaycan bölgelerinde O ueTJ ET 0 scn 91.372 3

Bu ba lamda u husus yine ve özellikle vurgulanmalıdır: Belirtildi i üzere, bir dilin ifade kabiliyeti ve kuvvetinin artmasında nitelikli edebiyatın katkısı çok büyük olmasına ra men, farklı metin türlerinin ifadesi bakımından yetkinle mesi ba lamında bir yüksek dilin olu abilmesi için, yönetim, hukuk, bilim alanlarında kullanılması, nitelikli edebiyatta kullanılmasından bile daha önemlidir. Benzetmek gerekirse, nitelikli edebiyat ça layarak akan ırma ın gözlere ne e veren köpü üdür; su altta akmadıkça köpü ün ömrü pek kısa olur. Ekin ekmeden gül dikmekle hayat sürdürülemez.

Sonuç olarak öyle denebilir: O uzca, geçmi ten bu güne kadar hemen bütün O uzların gündelik anla ma dili olagelmi tir: Yüksek dil olma ba lamında ise O uzca, O uzların ya adıkları siyâsî süreç, nüfus yo unlukları, buldukları co rafî alanın ekonomik, sosyal ve kültürel artları ve yöneticilerinin kararlı tavır, davranı ve yönlendirmeleri gibi birçok sebebin bir araya gelmesi sonucunda, Anadolu'da 15. yüzyıldan, Kuzey Azerbaycan'da 20. yüzyıldan itibaren kullanılmaktadır. Türkmenistan'da ise bir yüksek dil olma yolunda hâlen ilerlemektedir. Afganistan ve ran'da ise bütün bu geli melerin dı nda kalmaya devam etmektedir.

KAYNAKLAR

- AKAR, Ali (2005), *T D Ta .D -Eser-Bibliyografya* Ötüken Ne riyat 597, stanbul.
- ARAT, Re id Rahmeti (1997), Kıpçak, *A . Ta , C a a, Etnografya ve Biyografya Lugati* 6 s. 713-716.
- BANG, Willy. - G. R. Araç (1970), *O Ka a D a* , 1000 Temel Eser 31, stanbul.
- BAYKARA, Tuncer (1986), Batı Anadolu'da Rum Nüfusunun XIX. Yüzyıldaki Durumu-Yeni Yunan Göçleri ve Yerli Hıristiyanların Yunanla tırılması, *III. Askeri Tarih Semineri. B . Ta B ca T -Y a (20 T 1974' Ka a)*, Ankara s. 428-439.
- BAYRAM, Mikail (2004), Anadolu'da Telif Edilen İlk Türkçe Eser Meselesi, *D Ba a Y* , Kömen Yayınları 16, Konya, s. 107-113.
- BROCKELMANN, Carl (1997), Arabistan. Arap Edebiyatı, *A . Ta , C a a, E ografya ve Biyografya Lugati 1*, stanbul, s. 523-540.
- ÇA ATAY, Saadet (1948), Eski Osmanlıca'da Fiil Mü takları 3. Gerundifler, *A a a Dil ve Tarih-C a a Fa D* 6 s. 27-47.
- DEM R, Nurettin (2002), A ız Terimi Üzerine, *T b . T A a a a 4 (2002)* s. 105-116.
- DEM R, Nurettin (2006), Batı Türk Yazı Dilinin Olu umu, *T E b a Ta 1* [Yayımlayan: Halman, Talât Sait ve di erleri] Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları 3057-1, Ankara s. 290-299.
- DEVEL , Hayati (2004), Kadı Burhaneddin'in Dili Azerbaycan Türkçesi midir?, *1. K K A a a a B § (8-10 Ekim 2003), Bildiriler*, [Hazırlayan: Gün en, Ahmet], Gazi Üniversitesi Kır ehir E itim Fakültesi Yayınları 1, Kır ehir, s. 133-143.
- DOERFER, Gerhard (1976), Das Vorosmanische (die Entwicklung der oghusischen Sprachen von den Orchoninschriften bis zu Sultan Veled) *T D A a a a Y . B (1975-76)* s. 81-131.

- DOERFER, Gerhard (1990) Die Stellung des Osmanischen im Kreise des Oghusischen und seine Vorgeschichte *Ha b c c S ac a I* [Yayımlayan: Hazai, György], *Bibliotheca Orientalis Hungarica* 31, Budapest, s. 13-34.
- DOERFER, Gerhard (1996), Mustafa U urlu (Nâ ir): Anonim. *M -G*. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları 676, Ankara 1987; 331 s., 3 levha 8., [Tercüme: Özbilen, E ref Bengi] (1996 *T D a A a a a 104 (E 1996)*, s. 229-232.
- ECKMANN, Janos (1965), Memlûk Kıpçakçasının O uzcala masına Dair, *T D A a a a Y . B en (1964)*, s. 35-41.
- ERC LASUN, A. Bican (1993), Türk Dünyasının Dil Birli i Mes'elesi, *T D a Makaleler- c*, Akça Yayınları 93, Ankara, s. 65-75.
- ERC LASUN, A. Bican (2004), *Ba a a Y c Y a T D Ta*, Akça Yayınları 603 Ankara.
- ERDA I, Binnur (2001), Anadolu'da Yazılmış İlk Türkçe Tıp Kitabı, *T b . T A a a a 2 (2001)*, s.46-54.
- ERG N, Muharrem (1972), *T D B*, stanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları 785, stanbul.
- GÜLSEV N, Gürer (2010), O uzca Olmayan Türk Lehçelerindeki O uzca Unsurlar ve Bunlara Teorik Bir Yaklaşım, *T S /T A a a a . International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic 5/1 (Winter 2010)*, s. 57-76.
- NALCIK, Halil (2006), Klasik Edebiyat Men ei: ranî Gelenek, Saray ret Meclisleri ve Musâhib airtler, *T E b a Ta I* [Yayımlayan: Halman, Talât Sait ve di erleri] Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları 3057-1, Ankara s. 221-282.
- JOHANSON, Lars (1993), Zur Geltung türkischer Schriftsprachen und Schriftsysteme, *T K A a a a 30* s. 165-178.
- JOHANSON, Lars [Çeviren: Demir, Nurettin] (2006), Türk Dili, *T E b a Ta I* [Yayımlayan: Halman, Talât Sait ve di erleri] Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları 3057-1, Ankara s. 61-78.
- JOHANSON, Lars [Çeviren: Demir, Nurettin] (2007), *T D Ya a E*, Türk Dil Kurumu Yayınları 914 Ankara.
- KAFESO LU, brahim (1997a), Türkler. Tarih. O uzlar, *A Ta , C a a, E a a B a a L a 12, 2*, stanbul, s. 188-191.
- KAFESO LU, brahim (1997b), Selçuklular, *A Ta , C a a, Etnografya ve Biyografya Lugati 10*, stanbul, s. 353-416.
- KARAA AÇ, Günay (2008), *T V S*, Türk Dil Kurumu Yayınları 919, Ankara.
- KARADO AN, Ahmet (2006), Köktürk Yazıtları'ndaki "T b b" ve "O a" Cümlelerinde Geçen Kelimesi Üzerine, *B . T k D a S a B D 37 (Ba a 2006)*, s. 13-20.
- KARA SMA LO LU, Adnan (2001), *K D T Ş c*, Akça Yayınları 375, Ankara.

Turkish Studies

- U URLU, Mustafa (2007), Zur Rolle der Schrift bei der Standardisierung der Sprache *Turcology in Turkey. Selected Papers* [Yayımlayan: Károly, László], Studia Uralo-altaica 47, Szeged s. 477-484.
- ÜNVER, smail (1983), *A . . . -a . . c -T ba* , Türk Dil Kurumu Yayınları 504 Ankara.
- YAVUZ, Kemal (2000) *Pa a. Ga b- . T ba* , *Ka a a M A a a II*, Türk Dil Kurumu Yayınları 764/2, Ankara.
- YÜCE, Nuri (1998), Osmanlı Türkçesi, *O a D M Ta* 2 [Editör: hsano lu, Ekmeleddin], slâm, Tarih, Sanat ve Kültür Ara tırma Merkezi, Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi Serisi 2, stanbul, s. 3-20.
- ZAL, Ünal (2007), Türk Kültüründe ‘Ok’ların Ta ıdı ı Anlamlar ve ‘Okumak’ Fiilinin Ortaya Çıkı ı Üzerine, *T D a A a a a 167 (Ma -Nisan 2007)*, s. 69-82.